

Bitişik (Muttasıl) Şartlı Seçmeli (İstisnâî) Kıyaslar

(Klasik Mantık Kitaplarında Görülen Geçersiz/Yanlış Örnekler Üzerine)

Halil İmamoğlu¹

ORCID: 0000-0002-3493-9900

Öz

Bu makale, bitişik şartlı seçmeli kıyas konusunu incelemek ve Klasik Mantık kitaplarında kullanılan yanlış örnekler üzerine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Aristoteles (m.ö. 384-322) yüklemli önermeleri ve kategorik kıyasları, şartlı önermeleri ve şartlı kıyasları ise Stoa Okuluna mensup filozoflar incelemiştir. Aristoteles'in görüşlerini esas alan Müslüman filozoflar, Stoacıardan gelen etkiyle birlikte, hem kategorik hem de şartlı önermelerden yapılan kıyasları incelemiştir. İslam mantıkçılarının konuları işleyiş tarzlarını esas alıp Batılı mantıkçıların görüşlerine de yer veren geleneksel tarzda yazılmış Türkçe Klasik Mantık kitaplarında, seçmeli (istisnâî) kıyas konusu birbirinden farklı ele alınmaktadır. Seçmeli kıyasların sonuç vermesi, şartlı öncülün tümel ve olumlu olmasına ayrıca şartlı öncülün seçenekleri arasında gereklilik (lüzûmiyye) ilişkisinin bulunmasına bağlıdır. Klasik mantık kitaplarında verilen örneklerde, şartlı öncülün tümel ve olumlu olması şartlarına riayet edilirken şartlı öncülün seçenekleri arasındaki gereklilik (lüzûmiyye) ilişkisine dikkat edilmemektedir. Klasik Mantık kitaplarında dört formdan her biri için genellikle farklı örnekler verilmiş ve verilen örneklerin bir kısmında, bitişik şartlı seçmeli kıyasın şartlarına riayet edilmemiştir. Bitişik şartlı öncülün mukaddem (ön bileşen) ve tâlisi (art bileşen) arasında özel-genel ilişkisi, nedensellik ilişkisi ve birbirine eşit olduğu durumlar belirtilmemiştir, bitişik şartlı seçmeli kıyasın muhtemel dört formundan ikisinin geçerli ve ikisinin ise geçersiz sonuç verdiği ifade edilmiştir. Ancak bitişik şartlı seçmeli kıyasın muhtemel dört formundan biri için verilen örnekler diğer üç forma uygulandığında verilen örneklerin geçerli ve geçersiz formlara uygun düşmediği görülmektedir. Bu çalışmada örneklerin her biri incelenmiş ve neden geçersiz oldukları gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Şartlı ve Yüklemli Önerme, Seçmeli (İstisnâî) Kıyas, Bitişik Şartlı Seçmeli (İstisnâî) Kıyas, Geçerli ve Geçersiz Form.

The Adjacent Conditional Elective Syllogism

Abstract

This article aims to examine the adjacent conditional elective syllogism and to attract attention to the wrong examples used in Classical Logic books. Aristotle (384-322 BC) were examined predicate propositions and categorical syllogisms. Conditional propositions and conditional syllogisms were studied by philosophers belonging to the Stoic School., Muslim philosophers by relying on Aristotle's views and with the influence of the Stoics, examined comparisons made from both categorical and conditional propositions. In Turkish Classical Logic books, which are written in a traditional style, based on the method Islamic logicians treat the subjects and also included the views of Western logicians, the elective syllogism is handled by different ways. The outcome of the elective syllogism, depends on the universal and affirmative character of conditional premise, and the existence of a relation of necessity (necessity) among the alternatives of the conditional premise. In the examples given in classical logic books, while it is conformed to the context that the conditional premise must be universal and affirmative, the relation of necessity (necessity) between the options of the conditional premise is ignored. In Classical Logic books, different examples are usually given for each of the four forms, and in some of the examples given, the conditions of the elective syllogism are not respected. It is stated that two of the four possible forms of adjacent conditional- elective syllogism are valid and two of them are invalid, without specifying the special-general relationship, causality relationship and the situations where they are equal to each other between the predecessor and the subordinate of the adjacent conditional premise. However, when the examples given for one of the four possible forms of adjacent conditional-elective syllogism are applied to the other three forms, it is seen that the examples that are given do not correspond to valid and invalid forms. In this study, each of the examples was examined and it was tried to show that why they are invalid.

Keywords: Logic, Conditional and Predicate Proposition, The Elective Syllogisms, The Adjacent Conditional Elective Syllogism, Valid and Invalid Form.

¹ Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü. himamoglugil@ybu.edu.tr

Giriş

Aristoteles'in (m.ö. 384-322) yüklemli önermeleri ve kategorik kıyasları ele aldığı,² şartlı önermeleri ve şartlı kıyasları ise Chrysippus (m.ö. 279/281-206/208) vb. Stoa Okuluna mensup filozofların incelediği ifade edilmektedir.³

Mantık eserlerinin İslam dünyasına tercüme yoluna girmesiyle birlikte, Kindî'den (800-873) itibaren, başta Fârâbî (870-950) ve İbn Sînâ (980-1037) olmak üzere Aristoteles'in görüşlerini esas alan Müslüman filozoflar, Stoacıardan gelen etkiyle birlikte,⁴ hem kategorik hem de şartlı önermelerden yapılan kıyasları incelemişler, mantıkla ilgili eserlerinde her ikisine de yer vermişlerdir.⁵

Günümüze ulaşamayan bazı metinlerinde Kindî'nin, bitişik ve ayrışık şartlı kıyaslarla ilgilendiği bilinmektedir.⁶ Fârâbî'nin, eserlerinde şartlı önermeleri ele aldığı görülmekte, hocası Ebû Bişr Mettâ İbn Yunus'un da (860-940) şartlı kıyaslara dair bir risale kaleme aldığı kaydedilmektedir.⁷ Ancak, şartlı önermeler ve onlardan kurulan şartlı kıyaslar, derinlemesine ilk kez İbn Sînâ tarafından incelenmiş ve onun tarafından ortaya konmuştur.⁸

İslam mantık geleneğinde kıyasın nasıl sınıflandırılacağı, seçmeli (istisnâî) kıyasın bu sınıflandırmada hangi başlık altında yer alacağı hususunda görüş ayrılıkları vardır. Fârâbî, kıyasları yüklemli ve şartlı olmak üzere ikiye ayırmakta,⁹ seçmeli kıyasları da şartlı kıyasların altında bir başlık olarak değerlendirmektedir.¹⁰ İbn Sînâ ise kıyası; kesin (iktirânî) ve seçmeli olmak üzere ikiye ayırmakta,¹¹ yüklemli ve şartlı kıyasları ise kesin kıyaslar başlığı altında incelemektedir.¹² Her iki görüş karşılaştırıldığında; Fârâbî seçmeli kıyasları şartlı kıyaslar içerisinde ele alırken İbn Sînâ başlı başına kıyasın bir türü olarak telakki etmektedir.¹³ İbn Sînâ, Fârâbî'nin şartlı kıyaslarını kesin şartlı ve seçmeli şeklinde ikiye ayırmış ve şartlı kıyasları detaylı bir şekilde ele alarak mantık alanına önemli katkıda bulunmuştur.¹⁴

2 Bkz. William Kneale and Martha Kneale, *The Development of Logic* (Oxford: Clarendon Press, 1988), 23-176.; Benson Mates, *Stoic Logic* (Los Angeles: 1953).

3 Ferruh Özpilavcı, *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 190.; Muhammet Nasih Ece, *İbn Rüşd'dün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 72.; İbrahim Çapak, *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2006), 63.

4 Bkz. Çapak, *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi*, 161-196.

5 Nazım Hasırcı, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar (ÖSS'ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışı)," *Dini Araştırmalar* 10, sayı: 29 (Eylül-Aralık 2007): 145-146.

6 Nicholas Rescher, "İbn Sînâ Mantığında Şartlı Önermeler," çev. Harun Kuşlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV, sayı: 25 (2012): 243-244, dp.19.

7 Enver Şahin, "Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi" (Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019), 29.

8 Rescher, "İbn Sînâ Mantığında Şartlı Önermeler," 237.; Harun Kuşlu, "İbn Sînâ ve Nasîruddîn Tûsî Mantığında Şartlı Önermeler," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII, sayı: 30 (2014/2): 2.

9 Fârâbî, "Kitâbu'l-Kıyâsi's-Sağır" *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri* içinde, nşr. Mübahat Türker-Küyel (Ankara: AKM Yayınları, 1990), [59] 101. (Bu esere ilişkin atıflarda köşeli parantez içerisindeki sayfa numaraları Arapça metni göstermek amacıyla kullanılmıştır.) Fârâbî, "Kitâbu'l-Kıyâs II" *el-Mantık inde'l-Fârâbî* içinde, thk. Refik el-Acem (Beyrut: 1986), C. II, 20.

10 Fârâbî, "Kitâbu'l-Kıyâs II," 31-33.; Fârâbî, "Kitâbu'l-Kıyâsi's-Sağır," 66-69, 105-108.; Mustafa Yeşil, "Fârâbî'de ve Quine'da Dil-Anlam ve Doğruluk İlişkisi" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015), 157-158.

11 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, thk. Süleyman Dünya. (Beyrut: 1992), 374.

12 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, 377-459.; İbn Sînâ, *eş-Şifâ IV, el-Mantık, el-Kıyâs*, nşr. İbrahim Madkour. (Kahire: 1964), 106.

13 Şahin, "Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi," 273.

14 Bkz. Ali Durusoy "Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme," *İslami İlimler Dergisi* 5, sayı: 2 (2010): 9-20.

Geleneksel tarzda yazılmış Türkçe Klasik Mantık kitaplarında,¹⁵ mantığın seçmeli kıyas konusunun birbirinden farklı ele alındığı, geçersiz seçmeli kıyas örneklerinin geçerli kabul edildiği görülür. Çalışmamızda seçmeli kıyasların iki türünden biri olan, “Şartlı öncülü bitişik şartlı (muttasıl) önerme olan seçmeli kıyaslar” konusunu ele alacağız. Yapılan hatalara ve yanlış örneklere değineceğiz. Çalışmayı geniş tutmamak amacıyla seçmeli kıyasların diğer türü olan, “Şartlı öncülü ayrık şartlı önerme olan seçmeli kıyaslar” konusunu ise ayrı bir çalışmada değerlendireceğiz.

1. Seçmeli (İstisnâî) Kıyas

Kıyaslar ihtiva ettikleri önermelerin sayı ve yapıları bakımından çeşitli şekillerde ele alınır. Kendilerini meydana getiren önermelerin sayısına göre, önce “basit kıyaslar” ve “bileşik (mürekkep) kıyaslar” diye ikiye ayrılan kıyaslardan; basit kıyaslar iki öncül ve bir sonuçtan, bileşik kıyaslar ise ikiden fazla öncülden meydana gelir. Öncülleri ikiden fazla olduğu için bileşik kıyaslar aynı zamanda iki veya daha fazla kıyası da ihtiva ederler.

Kıyaslar sonra da kendilerini meydana getiren önermelerin yapısına yani sonucun öncüllerde anlam veya şekil bakımından bulunup bulunmamasına göre “kesin (iktirânî) kıyas” ve “seçmeli kıyas” diye ikiye ayrılır. Kesin kıyaslar, öncülleri olan önermelerin yüklemli önerme veya şartlı önerme olmasına göre “yüklemli kesin kıyaslar” ve “şartlı kesin kıyaslar” diye ikiye ayrılır. Seçmeli kıyaslar da, şartlı önerme olan ilk öncülün bitişik (muttasıl) şartlı önerme ve ayrık (munfasıl) şartlı önerme olmasına göre “bitişik şartlı seçmeli kıyas” ve “ayrık şartlı seçmeli kıyas” diye ikiye ayrılır.

Seçmeli kıyasta kıyasın sonucunun (neticesinin) aynı hali yahut karşıt hali (nakîz/çelişik), öncüllerde hem şeklen (bilfiil) hem de anlam bakımından (bilkuvve) bulunur.¹⁶ Bu kıyasın öncüllerinin biri şartlı önerme, diğeri yüklemli önerme olur. Birinci öncülün daima şartlı önerme olması gerekir. Bu nedenle ona “şartlı öncül” denir. İkinci öncül ise genellikle, ‘lakin’, ‘ancak’, ‘yahut’ ve ‘hâlbuki’ diye başlayan bir yüklemli önerme olur. Buna da “seçmeli öncül” denir.¹⁷

15 Esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ anlayışına uygun olarak yazılan mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzını esas alan ve mantık konularını Batı Klasik mantıkçıların düşüncelele ile karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışan Necati Öner’in *Klasik Mantık* (1970) adlı kitabını ve bu kitabı örnek alarak, konuları bazen daha geniş bazen daha dar bir şekilde ele alıp işleyen, benzeri tarzda kaleme alınmış Klasik Mantık kitaplarını inceleme konusu yaptık.

16 Ebherî, *Keşfu’l-Hakâik fi-Tahriri’d-Dekâik*, tenkidli metin ve inceleme: Hüseyin Sarıoğlu. (İstanbul: 1998), 122.; Urmevî, *Metâliu’l-Envâr* (İstanbul: 1277), 182.; et-Tahtânî, *Levâmiu’l-Esrâr fi Şerh-i Metâliu’l-Envâr* (İstanbul: 1277), 182.; Kazvîni, *er-Risâletü’ş-Şemsiyye fi’l-Kavâidi’l-Mantikiyye* (Kum tarihsiz), 140.; et-Tahtânî, *Tahriru’l-Kavâidi’l-Mantikiyye fi Şerh-i Risâleti’ş-Şemsiyye* (Kum: tarihsiz), 140.; Taftazânî, “Tehzibu’l-Mantık” *Tecdidü İlmi’l-Mantık* içinde (Kahire: tarihsiz), 122.; el-Habîsî, “eş-Şerh ale’t-Tehzib” *Tecdidü İlmi’l-Mantık* içinde (Kahire: Tarihsiz), 122.; Fenârî, *Şerh-i İsåğücü* (Matbaati Osmaniye: 1309), 20, 23.; Ahderî, “es-Süllem” *el-Mantiku’l-Munazzam* içinde (Mısır: tarihsiz), 94, 125.; el-Mevlevî, *eş-Şerh ale’s-Süllem*, (*el-Mantiku’l-Munazzam içinde*) (Mısır: Tarihsiz), 125.; Gelenbevi, *eş-Şerh alâ İsåğücü* (Matbaati Sultaniye: 1283), 53.; Gelenbevi, *Risâle fi’l-Kıyâs* (İstanbul: 1297), 73.; Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet, *Mi’yâr-ı Sedâd* (İstanbul: Matbaai Amire, 1293), 62.; Ali Sedâd, *Mizânu’l-Ukûl fi’l-Mantık ve’l-Usûl* (İstanbul: Karâbet ve Kasbar Matbaası, 1303), 73.; İzmîrlî, *Felsefe Dersleri* (İstanbul: Dersaadet Matbaası, h.1330), 222.; eş-Şâmî, *Dirâsâtun fi İlmi’l-Mantık-el-Kıyâs* (1960), 24.; el-Muzaffer, *el-Mantık*, C. II (Beirut: 1980), 206-207.; Şahin, “Kâtibi’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 274.

17 Cevdet, *Mi’yâr-ı Sedâd*, 63.; Sedâd, *Mizânu’l-Ukûl*, 74.; Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı* (Ankara: AÜİF. Yayınları, 1967), 36.; Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: AÜİF. Yayınları, 1991), 107, 132.; Abdülkuddüs Bingöl, *Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 100.

Şartlı öncül, sonucu içinde bulundurur ve iki bileşenden (önerme) meydana gelir. İlkine mukaddem (ön bileşen), sonrakine tâlî (art bileşen) denir.¹⁸ Seçmeli öncül ise, şartlı öncülün bileşenlerinden birinin aynısı veya bir bileşenin karşıt hali olur.¹⁹ Birinci öncülü şartlı önerme, ikinci öncülü yüklemli önerme olan bu çeşit kıyasların sonuçları yüklemli önerme olur.²⁰

1.1. Bitişik Şartlı İstisnâî Kıyas

Bir öncülü bitişik şartlı önerme, diğer öncülü ise yüklemli önermeden meydana gelen bu tür kıyasların ilk öncülü, şart bildiren “ise”, “...se, ...sa” ekleriyle kurulur. Bu ekler, mukaddem ve tâlîyi bir irine bağlar ve önermede bir şartı dile getirir.

Bitişik şartlı seçmeli kıyaslarda; yüklemli önerme olan ikinci öncül, bitişik şartlı önerme olan ilk öncüldeki iki bileşenden birini, yani mukaddem veya tâlîyi ya da bunların karşıt halini seçer. Dolayısıyla yüklemli önerme, bitişik şartlı önermenin mukaddem veya tâlîsinin aynısı ya da karşıt hali olur. Sonuç ise, ikinci öncüle yani bitişik şartlı önermenin mukaddem veya tâlîsinin aynısının veya çelişiğinin seçilmesine bağlı olarak, ilk öncülün yani, bitişik şartlı önermenin mukaddem veya tâlîsinin aynısı ya da karşıt hali olur.²¹ Bu durumda, bitişik şartlı önerme ile yüklemli önerme arasında, mukaddemi onaylama ve onaylamama, tâlîyi onaylama ve onaylamama şeklinde dört ayrı form ortaya çıkar.²² İslam mantıkçıları bu formların sonuç vermesi için bitişik şartlı önermenin şu üç şartı²³ taşıması gerektiğini belirtirler:

Şartlı öncül olumlu olmalıdır.²⁴ Zira şartlı önermede olumsuz hüküm verilmesi halinde, şartlı önermenin mukaddem ve tâlîsi arasındaki bitişme (ittisal) hükmü ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla yüklemli öncülde mukaddem ve tâlîden birinin aynısının veya karşıt halinin seçilmesi durumunda şartlı öncülün diğer bileşeninin aynısının veya karşıt halinin sonuç olarak çıkması mümkün değildir.²⁵

Bitişik şartlı öncül gerekli²⁶ (lüzûmiyye) olmalıdır. Bitişik şartlı önermenin rastlantısal (ittifâkiyye) değil gerekli olması zorunludur. Bitişik şartlı önermenin rastlantısal olmamasının nedeni, rastlantısal olduğunda yüklemli

18 İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 224.

19 Kazvîni, *er-Risâletü’ş-Şemsiyye*, 163.; et-Tahtânî, *Tahrîru’l-Kavâidi’l-Mantıkıyye*, 163.

20 Öner, *Klasik Mantık*, 135.

21 Ebherî, *Keşfu’l-Hakâik*, 179.; Ebherî, *İsâğûcî* (Vezirhânî Matbaası, 1287), 6.; Urmevî, *Metâliu’l-Envâr*, 245.; et-Tahtânî, *Levâmiu’l-Esrâr*, 245-246.; Kazvîni, *er-Risâletü’ş-Şemsiyye*, 164.; et-Tahtânî, *Tahrîru’l-Kavâidi’l-Mantıkıyye*, 164.; el-Habîsî, *eş-Şerh ale’t-Tehzîb*, 142.; Fenârî, *Şerh-i İsâğûcî*, 23-24.; Gelenbevî, *eş-Şerh alâ İsâğûcî*, 60-61.; Bingöl, *Gelenbevî*, 102.; İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 224.; eş-Şâmî, *el-Kiyâs*, 55.; el-Muzaffer, *el-Mantık*, 251-252.

22 Bu dört formdan mukaddemi onaylamayı (a), tâlîyi onaylamayı (b), mukaddemi onaylamamayı (c), tâlîyi onaylamamayı ise (d) harfleri ile göstereceğiz.

23 Bkz. Ebherî, *Keşfu’l-Hakâik*, 179.; Urmevî, *Metâliu’l-Envâr*, 245.; et-Tahtânî, *Levâmiu’l-Esrâr*, 245.; Kazvîni, *er-Risâletü’ş-Şemsiyye*, 163.; et-Tahtânî, *Tahrîru’l-Kavâidi’l-Mantıkıyye*, 163.; Bingöl, *Gelenbevî*, 100.; Cevdet, *Mi’yâr-ı Sedâd*, 63.; İsmail Hakkı, *Mi’yârü’l-Ulûm* (İstanbul: h. 1315), 69.; Öner, *Klasik Mantık*, 133.; Tahir Yaren, *Kıyasların Yapısı* (Ankara: İlahiyât, 2003), 55.; Şahin, “Kâtibi’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 276-277.

24 Şahin, “Kâtibi’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 276.

25 Şahin, “Kâtibi’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 276.

26 Gerekli (lüzûmiyye): Bitişik şartlı önermelerde, mukaddem ile tâlî arasında birbirine nedenlik gibi bir bağ bulunan veya her ikisi aynı nedenin eseri olan önermelerdir. Meselâ,

“Her ne zaman güneş doğarsa gündüz olur.” önermesinde, mukaddem tâlî’nin nedenidir.

“Her ne zaman gündüz olursa güneş doğmuş bulunur.” önermesinde ise, tâlî mukaddemin nedenidir.

“Her ne zaman gündüz olursa etraf aydınlanır.” önermesinde, mukaddem ve tâlî aynı nedenin, yani güneşin doğmuş olmasının eseridirler. (Bkz. Öner, *Klasik Mantık*, 58-60.; Bingöl, *Gelenbevî*, 74-75.)

öncülde mukaddemin aynısının seçilmesiyle tâlînin aynısının sonuç olarak çıkmamasıdır.²⁷ Bitişik şartlı öncülün rastlantısal olması halinde sonuç vermeyeceği ittifakla kabul edilmektedir.²⁸

Şartlı öncül tümel olmalıdır.²⁹ Şartlı önermelerin tümelliği mukaddem ve tâlî arasındaki bağlantının tüm zamanlarda ve durumlarda; tikelliği ise bazı durumlarda kurulmasıdır. Seçmeli kıyaslarda şayet şartlı öncülün niceliği tümel, yüklemli öncülün niceliği tikel olursa, yüklemli öncülde seçilen durumun zamanıyla şartlı öncülde ifade edilen durumun zamanı birbiriyle örtüşmeyecektir. Dolayısıyla bu durumda kıyastan sonuç çıkacağından emin olunamayacaktır.³⁰

Bitişik şartlı seçmeli kıyaslarda, mukaddem ile tâlî arasındaki ilişkiye göre ortaya çıkan formlar ve bu formların sonuç vermesi için bitişik şartlı önermenin taşınması gereken şartlar göz önünde bulundurulduğunda, bu kıyaslar; özel-genel ilişkisi, nedensellik ilişkisi ve birbirine eşit olduğu durumlar göz önünde bulundularak üç grupta ele alınabilir:

1.1.1. Mukaddem ile Tâlî Arasında Özel-Genel İlişkisinin Bulunduğu Durumlar

Bu kıyaslarda, mukaddem ile tâlî arasındaki ilişkiye göre, biçim yönünden söz konusu olan dört kıyas formunun ikisi geçerli, ikisi de geçersiz olarak şu şekilde sonuç verir:

- (a) Şartlı öncülün mukaddeminin aynısı seçilirse sonuç tâlînin aynısı çıkar.
- (b) Şartlı öncülün tâlîsinin aynısı seçilirse kıyas sonuç vermez.
- (c) Şartlı öncülün mukaddeminin karşıt hali seçilirse kıyas sonuç vermez.
- (d) Şartlı öncülün tâlîsinin karşıt hali seçilirse sonuç mukaddemin karşıt hali çıkar.³¹

Bu formlar “*Eğer bu insansa o hayvandır.*” önermesi ile şu şekilde açıklanabilir:

(a) Mukaddemin aynısını seçme: Yüklemli önerme, bitişik şartlı önermenin mukaddeminin aynısı olursa yani mukaddemi onaylarsa kıyasın sonucu, şartlı önermenin tâlîsinin aynısı olur.³² Diğer bir ifadeyle, mukaddemin aynı seçilirse edilirse, tâlînin aynı sonuç olarak çıkar.

Lakin o insandır. Öyleyse o hayvandır.³³

27 Kâtibî, rastlantısal (ittifâkiyye) bitişik şartlı önermedeki gereklilik (lüzûmiyye) ilişkisinin mukaddeminin ihdas edilmesiyle değil her iki tarafın yani mukaddem ve de tâlînin aynı anda ihdas edilmesiyle gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Rastlantısal bitişik şartlı önermede mukaddemin lüzum ilişkisini tesis edememesi nedeniyle seçmeli kıyaslarda sadece mukaddemin seçilmesi sonuç elde etmek için yeterli olmayacaktır. Kâtibî bu yüzden seçmeli kıyaslarda, rastlantısal önermeden kaçınılması gerektiğini savunmaktadır. (Şahin, “Kâtibî’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 277, dp. 956.)

28 Şahin, “Kâtibî’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 280-281.

29 Gelenbevî (Bingöl, *Gelenbevî*, 100) ve İsmail Hakkı, iki öncülün birinin tümel olması gerektiğini (*Mi’yârü’l-Ulûm*, 69) Ahmet Cevdet ise sadece şartlı öncülün tümel olması gerektiğini söylüyor. (*Mi’yâr-ı Sedâd*, 63) Ayrıca bkz. Öner, *Klasik Mantık*, 133.

30 Şahin, “Kâtibî’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 277.

31 Şahin, “Kâtibî’nin Şerhu Keşfi’l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi,” 276.

32 İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 224.; Öner, *Klasik Mantık*, 133.; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2004), 168.; Bingöl, *Gelenbevî*, 101.

33 el-Habisî, *eş-Şerh ale’t-Tehzîb*, 142.; Fenârî, *Şerh-i İsâğûcî*, 23.; el-Mevlevî, *eş-Şerh ale’s-Süllem*, 126.; Gelenbevî, *eş-Şerh alâ İsâğûcî*, 60.

(d) Tâlinin karşıt halini seçme: Yüklemlî önerme, bitişik şartlı önermenin tâlisinin karşıt hali olursa yani tâliyi onaylamazsa kıyasın sonucu, şartlı önermenin mukaddeminin karşıt hali olur.³⁴ Diğer bir ifadeyle, tâlinin karşıt hali seçilirse, mukaddemin karşıt hali sonuç olarak çıkar.

Lakin o hayvan değildir. Öyleyse insan değildir.³⁵

(c) Mukaddemin karşıt halini seçme: Yüklemlî önerme, şartlı önermenin mukaddemini onaylamazsa, yani, mukaddemin karşıt hali seçilirse sonuç çıkmaz. Zira tâlinin mukaddemden daha kapsamlı olması sebebiyle, mukaddemi reddetme, tâliyi de reddetmeyi gerektirmez.³⁶ Dolayısıyla geçersiz olan bu kıyas formu sonuç vermez.

Lakin o insan değildir. Öyleyse o hayvan değildir! (Geçersiz!)

Bu sonucun çıkması gerekmez. Zira onun at olma ihtimali de vardır.³⁷

(b) Tâlinin aynını seçme: Yüklemlî önerme, şartlı önermenin tâlisini onaylarsa, yani, tâlinin aynını seçilirse sonuç çıkmaz. Zira tâlinin mukaddemden daha kapsamlı olması sebebiyle, tâliyi onaylama mukaddemi de onaylamayı gerektirmez.³⁸ Dolayısıyla geçersiz olan bu kıyas formu sonuç vermez.

Fakat o hayvandır. Öyleyse o insandır! (Geçersiz!)

Bu sonucun çıkması gerekmez. Zira onun at olma ihtimali de vardır.³⁹

Şartlı öncülü bitişik şartlı önerme olan seçmeli kıyaslarda ikisi geçerli ikisi ise geçersiz sonuç veren bu dört kıyas formu, mukaddem ile tâli arasında özel-genel ilişkisinin bulunduğu durumlar için geçerlidir.⁴⁰ Zira özelin bulunması, genelin bulunmasını gerektirdiği gibi, genelin bulunması da özelin bulunmamasını gerektirir. Ancak, özelin bulunmaması genelin bulunmamasını gerektirmediği gibi, genelin bulunması da özelin bulunmasını gerektirmez.⁴¹ Diğer bir ifadeyle, özelin varlığı genelin varlığını gerektirdiği gibi, genelin varlığı da özelin yokluğunu gerektirir. Fakat özelin yokluğu genelin yokluğunu gerektirmediği gibi, genelin varlığı da özelin varlığını gerektirmez. Yukarıdaki “Bir şey her ne zaman insan ise o hayvandır.” örneğinde, insan olması hayvan olmasını gerektirdiği gibi, hayvan olmaması da insan olmamasını gerektirir. Fakat insan olmaması hayvan olmamasını gerektirmediği gibi hayvan olması da insan olmasını gerektirmez.

34 İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 224.; Öner, *Klasik Mantık*, 133.; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.; Bingöl, *Gelenbevi*, 101.

35 el-Habisî, *eş-Şerh ale't-Tehzib*, 142.; Fenârî, *Şerh-i İsåğücü*, 23.; el-Mevlevî, *eş-Şerh ale's-Süllem*, 126-127.; Gelenbevi, *eş-Şerh alâ İsåğücü*, 60.

36 James Edwin Creighton, *An Introductory Logic* (London: The Macmillan Company, 1919), 146.; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.; Bingöl, *Gelenbevi*, 101.; Doğan Özlem, *Mantık Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1999), 201.

37 Gelenbevi, *eş-Şerh alâ İsåğücü*, 61.

38 İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 224.; Öner, *Klasik Mantık*, 133.; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.; Bingöl, *Gelenbevi*, 101.

39 Gelenbevi, *eş-Şerh alâ İsåğücü*, 61.

40 Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 179.; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, 245.; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr*, 245.; Kazvînî, *er-Risâletü'ş-Şemsiyye*, 164.; et-Tahtânî, *Tahriru'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye*, 164.; el-Habisî, *eş-Şerh ale't-Tehzib*, 142.

41 Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 64-65.

1.1.2. Mukaddem ile Tâlî Arasında Nedensellik İlişkisinin Bulunduğu Durumlar

Bu kıyaslarda, mukaddem ile tâlî arasındaki ilişkiye göre, biçim yönünden söz konusu olan dört kıyas formu birinci gruptaki gibi olur. Bu gruptaki kıyaslarda mukaddemin gerçekleşmesi (tahakkuku) tâlînin gerçekleşmesini içerdiği halde tâlînin gerçekleşmesi mukaddemin gerçekleşmesini içermeyebilir. “Bir yerde ateş varsa orada oksijen vardır.” önermesindeki ateş ve oksijen arasındaki ilişkiye dayalı dört ihtimal şu şekilde olur:⁴²

(a) Mukaddemin aynını seçme: Yüklemlî önerme, bitişik şartlı önermenin mukaddeminin aynısı olursa yani mukaddemi onaylarsa kıyasın sonucu, şartlı önermenin tâlîsinin aynısı olur. Diğer bir ifadeyle, mukaddemin aynı seçilirse, tâlînin aynı sonuç olarak çıkar.

Burada ateş vardır. Öyleyse oksijen vardır.

Ateşle oksijen arasında nedensel ilişki bulunur. Bir yerde ateş varsa mutlaka orada oksijen de vardır. Zira yanma olayı ancak oksijenin bulunduğu yerde gerçekleşir.

(d) Tâlînin karşıt halini seçme: Yüklemlî önerme, bitişik şartlı önermenin tâlîsinin karşıt hali olursa yani tâlîyi onaylamazsa kıyasın sonucu, şartlı önermenin mukaddeminin karşıt hali olur.⁴³ Diğer bir ifadeyle, tâlînin karşıt hali seçilirse, mukaddemin karşıt hali sonuç olarak çıkar.

Orada oksijen yoktur. Öyleyse orada ateş yoktur.

Oksijenle ateş arasında nedensel bir ilişki bulunur. Bir yerde oksijen yoksa mutlaka orada ateş de yoktur. Zira oksijenin bulunmadığı yerde yanma olayı gerçekleşmez.

(c) Mukaddemin karşıt halini seçme: Yüklemlî önerme, şartlı önermenin mukaddemini onaylamazsa, yani, mukaddemin karşıt hali seçilirse sonuç çıkmaz ve bu form geçersiz olur.

Burada ateş yoktur. Öyleyse oksijen yoktur! (Geçersiz!)

Bu sonucun çıkması gerekmez. Ateşin olmaması orada oksijenin bulunmamasını gerektirmez. Zira bir odada yangın yoktur ama oksijen vardır. Dolayısıyla ateşin olmaması oksijenin olmamasına neden olarak gösterilemez. Zira ateşin yokluğu ile oksijenin yokluğu arasında nedensel bir ilişki bulunmaz. Bir yerde ateş yoksa zorunlu olarak orada oksijenin yokluğu gerekmez.

(b) Tâlînin aynını seçme: Yüklemlî önerme, şartlı önermenin tâlîsini onaylarsa, yani, tâlînin aynı seçilirse sonuç çıkmaz ve bu form geçersiz olur.

Orada oksijen vardır. Öyleyse orada ateş vardır! (Geçersiz!)

Bu sonucun çıkması gerekmez. Oksijenin olması orada ateşin bulunmasını gerektirmez. Zira atmosferde oksijen vardır, ama her yerde yangın yoktur. Dolayısıyla oksijenin olması ateşin bulunmasına neden olarak

42 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

43 İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 224.; Öner, *Klasik Mantık*, 133.; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.; Bingöl, *Gelenbevi*, 101.

gösterilemez. Zira oksijenin varlığı ile ateşin varlığı arasında nedensel bir ilişki bulunmaz. Bir yerde oksijen varsa zorunlu olarak orada ateşin varlığı gerekmez.

Görüldüğü üzere bitişik şartlı önerme ile yüklemli önerme arasındaki dört türlü ilişkiden ikisi geçerli ikisi de geçersizdir. Yani, ilk ikisi sonuç vermekte, son ikisi ise sonuç vermemektedir.

Bu şekildeki bir kıyasta mukaddem ile tâlî arasında lüzûmiyye ilişkisi bulunur: Bir şey için lazım olan her şey, her türlü halde o şeye tabi olur. Lazımı nefyetmek, zaruri olarak melzûmun nefyini gerektirir. Melzûmun varlığı, zaruri olarak lazımın varlığını gerektirir. Fakat melzûmun nefyi lazımın varlığını gerektirmez.⁴⁴

1.1.3. Mukaddem ile Tâlînin Birbirine Eşit Olduğu Durumlar

Bu kıyaslarda, eğer mukaddem ile tâlî birbirine eşit olursa, her birinin aynını seçme, diğerinin aynını ve her birinin karşıt halini seçme da, diğerinin karşıt halini sonuç olarak verir.⁴⁵ Dolayısıyla dört formda da sonuç elde edilir. Şöyle ki;

- (a) Mukaddemi seçme tâliyi sonuç verir.
- (b) Tâliyi seçme mukaddemi sonuç verir.
- (c) Mukaddemin karşıt halini seçme tâlinin karşıt halini sonuç verir.
- (d) Tâlînin karşıt halini seçme mukaddemin karşıt halini sonuç verir.

Bu formlar “*Her ne zaman güneş doğarsa gündüz mevcuttur.*” önermesi ile şu şekilde açıklanabilir:

- (a) Mukaddemin aynını seçme

Fakat güneş doğmuştur. Öyleyse gündüz mevcuttur.

- (b) Tâlînin aynını seçme

Fakat gündüz mevcuttur. Öyleyse güneş doğmuştur.

- (c) Mukaddemin karşıt halini seçme

Fakat güneş doğmuş değildir. Öyleyse gündüz mevcut değildir.

- (d) Tâlînin karşıt halini seçme

*Fakat gündüz mevcut değildir. Öyleyse güneş doğmuş değildir.*⁴⁶

44 Bkz. Gazzâlî, *el-Kıstâsü'l-Müstakim (Dosdoğru Ölçü)*, çev. İbrahim Çapak. (İstanbul: YEK Yayınları, 2016), 90-92.

45 Bkz. Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 170.

46 Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 122-123.; Ebherî, *İsâğüci*, 5-6.; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye*, 163.; el-Habîsî, *eş-Şerh ale't-Tehzîb*, 122.; Fenârî, *Şerh-i İsâğüci*, 20.; Mûsâ İbn Meymûn, “Mantık Terimleri Risalesi,” çev. Mubahat Türker- Küyel, *AÜ DTCF Dergisi* XVIII sayı: 1-2 (1960): 25.; Gelenbevî, *eş-Şerh alâ İsâğöci*, 53.; Gelenbevî, *Risâle fi'l-Kıyâs*, 14-15.

Bu durum kıyas şeklinden dolayı değil, bilakis maddenin özelliği sebebiyledir. Muteber olan ilkidir (birincisidir). Tâlinin mukaddemden daha genel olduğu durumlarda bu gerektirme bulunmaz.⁴⁷

2. Klasik Mantık Kitaplarında Bitişik Şartlı İstisnâî Kıyas Konusunun İşlenişi

2.1. Necati Öner ve *Klasik Mantık* Adlı Eseri

Esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzlarını temele alan, öte yandan Klasik Batı mantıkçılarının düşünceleri ile mantık konularını karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışan, Necati Öner'in *Klasik Mantık* (1970) adlı eseri⁴⁸ değerlendirmemizin ilk sırasında yer almaktadır. Senelerden beri ilgili bölümlerde ders kitabı olarak okutulan bu kitaba atıfta bulunmayan Türkçe olarak yazılmış mantık kitaplarına neredeyse rastlamak mümkün değildir. Daha sonra kaleme alınan Mantık Kitaplarının birçoğu, bu kitabın planını esas alarak, konuları bazen daha geniş bazen daha dar bir şekilde ele alıp işlemişlerdir.

Öner, “kıyas çeşitleri” başlığı altında, içerisinde bulundurduğu önermenin sayısına göre, iki öncül ve bir sonuçtan yani üç önermeden meydana gelen “basit kıyaslar” ve ikiden fazla öncülden meydana gelen “bileşik kıyaslar” olmak üzere kıyasları ikiye ayırır. Basit kıyasları da, sonucunun öncüllerde anlam bakımından bulunup da şeklen bulunmadığı “kesin kıyas” ve sonucun aynı yahut karşıt halinin öncüllerde hem anlam hem de şekil bakımından bulunduğu “seçmeli kıyas” olarak ikiye ayırır.⁴⁹ Öncüllerinden biri şartlı önerme diğeri yüklemli önerme olan seçmeli kıyaslarda, yüklemli önerme şartlı önermenin taraflarından birisi veya bir tarafın karşıt hali olur ve böylece dört form ortaya çıkar.

Öner, “...şartlı öncülün mukaddeminin aynının seçme, tâlinin aynını; tâlinin karşıt halini (nakizini) seçme, mukaddemin karşıt halini sonuç olarak verir.”⁵⁰ diyerek şartlı öncülü bitişik şartlı olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin sonuç verdiğini belirtir ve sonuç veren bu iki forma şu örneği verir:

“Her ne zaman güneş doğarsa oda aydınlık olur.”

(a) Güneş doğmuştur. O halde oda aydınlıktır.

(d) Oda aydınlık değildir. O halde güneş doğmamıştır.

Öner, “... fakat mukaddemin karşıt halini seçme, tâlinin karşıt halini sonuçlandırmadığı gibi tâlinin aynını seçme de mukaddemin aynının sonuçlandırmaz.”⁵¹ diyerek şartlı öncülü bitişik şartlı olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin ise sonuç vermediğini belirtmiş ancak örnek vermemiştir.

Aynı örneğin sonuç vermeyen diğer iki formu şu şekilde olur:

(c) Güneş doğmamıştır. O halde oda aydınlık değildir.

47 Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 64.

48 Bkz. Öner, *Klasik Mantık*.

49 Öner, *Klasik Mantık*, 106-107, 132.

50 Öner, *Klasik Mantık*, 133.

51 Öner, *Klasik Mantık*, 134.

Bitişik şartlı öncülün tâlîsi, zorunlu bir biçimde mukaddemi gerektirmediği için bu sonuç geçersizdir. Zira Güneşin doğması odanın aydınlanma nedenlerinden yalnızca bir tanesidir. Bunun haricinde elektrikli cihazlar ile oda aydınlık olabilir. Bu nedenle güneşin doğmaması odanın aydınlık olmadığına delalet etmez.

(b) *Oda aydınlıktır. O halde güneş doğmuştur.*

Bitişik şartlı önermede mukaddemin gerçekleşmesi tâlînin gerçekleşmesini gerektirdiği halde, tâlînin gerçekleşmesi mukaddemin gerçekleşmesini gerektirmeyebilir. Bu nedenle sonuç geçersiz olur. Mukaddemin kapsamı tâlîden daha sınırlı olup, tâlînin tahakkuk etme şartlarından sadece bir tanesini temsil eder. Zira güneşin doğmasının dışında daha birçok neden ile oda aydınlık olabilir.

2.2. Tahir Yaren ve Kıyasların Yapısı Adlı Eseri

Kıyas üzerine yapılmış çalışmalardan biri de, değerlendirmemizin ikinci sırasında yer alan Tahir Yaren'in *Kıyasların Yapısı*⁵² adlı kitabıdır. Değerlendirmemiz, Yaren'in "Bitişik Şartlı Seçmeli Kıyas" konusunu işleyişi ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır.

Yaren, şartlı öncülü bitişik şartlı olan kıyasların dört formundan bahseder ve iki formu "*Demir işliyorsa paslanmaz.*" önermesi üzerinde gösterir:

(a) Şartlı öncülün mukaddeminin ikinci öncül olarak alınması durumunda aynı öncülün tâlîsi sonuçta yer alır.⁵³

Demir işlemektedir. O halde (demir) paslanmaz.

(b) Şartlı öncülün tâlîsinin ikinci öncül olarak alınması durumunda mukaddemin aynı sonuç olarak çıkmaz.

Demir paslanmaz. O halde (demir) işlemektedir.

Bu form tâlînin başka sebeplerle de gerçekleşebilecek olması nedeniyle sonuç vermemektedir. Zira demirin "paslanmaz" olmasının nedeni sadece "işlenmesi" değildir. İşlenmediği halde paslanmayan demirler de bulunmaktadır.⁵⁴

(c) Şartlı öncülün mukaddeminin çelişliğinin ikinci öncül olarak alınması (doğru olması) durumunda, tâlînin çelişliği sonuç olarak çıkmaz.⁵⁵ Aynı örneğin formu şu şekilde olur.

Demir işlenmemiştir. O halde (demir) paslanmıştır.

Çünkü sonuç daha kapsamlı olduğu zaman daha dar olan sebebin ortadan kalkması sonucun da ortadan kalkmasını gerektirmez.⁵⁶

52 Bkz. Tahir Yaren, *Kıyasların Yapısı* (Ankara: İlahiyât, 2003).

53 Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 56.

54 Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 56.

55 Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57.

56 Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57.

(d) Şartlı öncülün tâlisinin çelişğinin ikinci öncül olarak alınması (doğru olması) durumunda, mukaddem çelişği bu kıyasın sonucu olur.⁵⁷ Aynı örneğin formu şu şekilde olur.

Demir paslandı. O halde (demir) işlenmemiştir.

Bu durum sonucun bulunmadığı yerde sebebinin de bulunmamasına bağlı olarak ortaya çıkar. Sonucun başka sebeplere de dayanabilmesi durumu değıştirmez.⁵⁸

Bu kıyas türü için Yaren, “şartlı öncülün çelişği ikinci öncül yapılarak şöyle bir kıyas oluşturulabilir.”⁵⁹ diyerek bir örnek daha verir:

“Su yüz derece sıcaklıkta kaynatılırsa buharlaşır.”

(b) Su buharlaşmıştır. O halde su yüz derece sıcaklıkta kaynatılmıştır.

Bu örneğin diğeri üç formu şu şekilde olacaktır:

(a) Su yüz derece sıcaklıkta kaynatılmıştır. O halde su buharlaşmıştır.

(c) Su yüz derece sıcaklıkta kaynatılmamıştır. O halde su buharlaşmamıştır.

(d) Su buharlaşmamıştır. O halde su yüz derece sıcaklıkta kaynatılmamıştır.

Bu örnek mukaddem ile tâlinin birbirine eşit olduğu durumlar için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Bu tür kıyaslarda mukaddem veya tâliden herhangi birinin aynını seçme, diğeri aynını ve herhangi birinin karşıt halini seçme de diğeri karşıt halini sonuç olarak verir. Yani, (a) mukaddemi seçme tâliyi; (b) tâliyi seçme mukaddemi; (c) mukaddemin karşıtını seçme tâlinin karşıtını (nakîz/çelişik); (d) tâlinin karşıtını seçme mukaddemin karşıtını sonuç verir.

2.3. İbrahim Emiroğlu ve *Klasik Mantığa Giriş* Adlı Eseri

İbrahim Emiroğlu'nun *Klasik Mantığa Giriş* kitabı⁶⁰ ülkemizde Necati Öner'in *Klasik Mantık* kitabıyla birlikte Felsefe Bölümlerinin ve özellikle de İlahiyat Fakültelerinin büyük çoğunluğunda ders kitabı olarak okutulmakta ve mantık konularıyla ilgili hususlarda bu iki kitaba sıkça atıfta bulunulmaktadır. Emiroğlu, ülkemizde mantık alanında en saygın isimlerden biridir. Değerlendirmemiz, Emiroğlu'nun *bitişik şartlı seçmeli kıyas* konusunu işleyişi ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır.

Emiroğlu, *kıyas çeşitleri* başlığı altında; “kendilerini meydana getiren önermenin sayı ve yapılarına göre; *basit kıyaslar, bileşik kıyaslar ve düzensiz kıyaslar*” olmak üzere kıyasları üçe ayırır.⁶¹ “İki öncül ve bir sonuçtan oluşan kıyaslara *basit kıyaslar*” diyerek bunları da *kesin (iktiranî, categoric)* ve *seçmeli (istisnai, conjunctive)*

⁵⁷ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57.

⁵⁸ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57.

⁵⁹ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57.

⁶⁰ Bkz. İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Ankara: Elis Yayınları, 2013).

⁶¹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 140.

diye ikiye ayırır.⁶² Bu kıyasları da; “eğer kıyasın sonucu öncüllerde anlam bakımından bulunup da, şeklen bulunmazsa bunlara *kesin kıyaslar* denir”; “eğer sonucun aynı veya karşıt hali (nakîzi) öncüllerde hem anlam bakımından hem de şeklen bulunursa buna da *seçmeli kıyas* denir” şeklinde tanımlar.⁶³

Kesin kıyasları, yüklemli (hamlî) kesin önermelerden kurulan kıyaslar olarak niteler ve bu kıyaslar için “*Bütün çiçekler sevimlidir; Papatya çiçektir; O halde papatya sevimlidir*” örneğini verir. Bu örnekte sonuç birinci öncülde anlam bakımından bulunur, fakat şeklen bulunmaz.⁶⁴

Seçmeli kıyasları ise öncüllerinden en az biri şartlı (önerme) olan kıyaslar olarak niteler ve bu kıyaslar için “*Eğer mıknaş bu cisim çekerse bu cisim demirdir; Mıknaş bu cisim çekiyor; O halde bu cisim demirdir*” örneğini verir. Bu örnekte sonuç birinci öncülde hem anlam bakımından hem de şeklen bulunur.⁶⁵

Emiroğlu daha sonra bu kıyasları geniş bir şekilde açıklamaya başlar. Kesin kıyasları; yüklemli önermelerden yapılan *yüklemli kesin kıyaslar* ve öncüllerinden biri veya her ikisi de şartlı olan *şartlı kesin kıyaslar* olmak üzere ikiye ayırır.⁶⁶

Yüklemli kesin kıyaslar başlığı altında; *kıyas kuralları, kıyasın mod ve şekilleri ve şekillerin değeri* üzerine yapmış olduğu açıklamaların⁶⁷ ardından Emiroğlu, *şartlı kesin kıyaslar* başlığı altında *seçmeli kıyasları* ele almaktadır. Seçmeli kıyasların bu başlık altında incelenmesi uygun değildir. Zira seçmeli kıyaslar kesin kıyasların değil, basit kıyasların iki türünden biridir. Bu şekilde bir ayırım, yapılan *kesin kıyas* ve *seçmeli kıyas* tanımlarına aykırıdır. Kitabın içindekiler bölümünde de yer aldığı şekliyle bu kıyaslar şu şekilde tasnif edilmektedir:

B. Kıyas Çeşitleri

1. Basit Kıyaslar

a. Kesin Kıyaslar

aa. Yüklemli Kesin Kıyaslar

ab. Şartlı Kesin Kıyaslar

Emiroğlu, *şartlı kesin kıyaslar* başlığı altında “öncüllerinden en az birisi ... şartlı önerme olan bu tür kıyaslarda sonuç, hem anlam hem de şekil bakımından, öncüllerde bulunur” der⁶⁸ ve bu kıyaslar için “*Eğer şu cisim hareket ediyorsa o cisim canlıdır; Şu cisim hareket ediyor; O cisim canlıdır*” örneğini verir. Bu örnekteki “*O cisim canlıdır*” (sonuç) önermesinin hem anlam, hem de şekil bakımından birinci öncülde bulunduğunu

62 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 140.

63 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 140-141.

64 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

65 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

66 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

67 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141-167.

68 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 167.

belirtir.⁶⁹ Bu tanım ve örnek şartlı kesin kıyas tanımına değil *seçmeli kıyas* tanımına uygun düşer.⁷⁰ Dolayısıyla seçmeli kıyaslar basit kıyasların iki türünden biri olarak “sonucun öncüllerde anlam veya şeklen bulunup bulunmamasına” göre ya *kesin kıyas* ve *seçmeli kıyas* olarak ya da “kıyası meydana getiren önermelerin yapısına” göre *yüklemli kıyas* ve *şartlı kıyas* olarak tasnif edilmesi doğru olur. Bu iki tasnif çeşidi şu şekilde gösterilebilir:

1. Basit Kıyaslar	1. Basit Kıyaslar
a. Kesin Kıyaslar	a. Yüklemli Kıyaslar
b. Seçmeli Kıyaslar	b. Şartlı Kıyaslar

Bitişik şartlı kıyaslarda, mukaddem ile tâli arasındaki ilişkiye göre, biçim yönünden dört kıyas şeklinin ortaya çıktığını, bunlardan mukaddemi onaylamama ve tâliyi onaylamanın mantıksal olarak geçerli olmadığını ifade eden Emiroğlu, geçerli olan iki formu yani mukaddemi onaylama ve tâliyi onaylamamayı tanıtacağını belirtir.⁷¹ Bununla birlikte geçerli olan formlar için vermiş olduğu örneklerin yanı sıra geçersiz olan formlar için de örnekler verir. Bu örneklerin geçerli ve geçersiz formlara uygun düşüp düşmediğini değerlendireceğiz.

Mantıksal olarak geçerli olan iki formdan biri olarak belirttiği⁷² mukaddemi onaylama için Emiroğlu şu örneği verir:

“Eğer yağmur yağarsa yerler ıslanır.”

(a) Yağmur yağmıştır. Yerler ıslanmıştır.⁷³

Yerlerin ıslanması sadece yağmurun yağmasına bağlı değildir. Ancak yağmurun yağması ıslanmanın gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yağmurun yağması yerlerin ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi olmakla birlikte yerlerin ıslanmasına delalet ettiği için bu sonuç geçerlidir.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(c) Yağmur yağmamıştır. Yerler ıslanmamıştır!

Yerlerin ıslanması sadece yağmurun yağmasına bağlı değildir. Yağmurun yağmaması ıslanmamanın gerçekleşmemesini zorunlu kılmamaktadır. Yağmurun yağması yerlerin ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesidir. Yağmurun dışında; su, kanalizasyon borusunun patlaması veya belediyenin su tankerleri vasıtasıyla sokaklar ıslanabilmektedir. Dolayısıyla yağmurun yağmaması yerlerin kuru kalmasına delalet etmediği için bu sonuç geçersizdir.

(b) Yerler ıslanmıştır. Yağmur yağmıştır!

69 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.

70 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

71 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.

72 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.

73 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.

Yerlerin ıslanmış olması yalnızca yağmurun yağmasına bağlı değildir. Yerlerin ıslanması yağmurun yağması zorunlu kılmamaktadır. Yerlerin ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi yağmurun yağmasıdır. Yağmurun dışında; su, kanalizasyon borusunun patlaması veya belediyenin su tankerleri vasıtasıyla yerler ıslanabilmektedir. Dolayısıyla yerlerin ıslanmış olması yağmurun yağmasına delalet etmediği için bu sonuç geçersizdir.

(d) Yerler ıslanmamıştır. Yağmur yağmamıştır.

Yerlerin ıslanmamış olması yağmurun yağmamış olmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yerlerin ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi yağmurun yağması olmakla birlikte, yerlerin ıslanmamış olması yağmurun yağmadığına delalet ettiği için bu sonuç geçerlidir.

Emiroğlu, tâlî daha kapsamlı olduğu için mukaddemi reddetmenin tâlîyi de reddetmeyi gerektirmeyeceğini dolayısıyla mukaddemi onaylamamanın mantıksal olarak geçersiz olduğunu belirtir⁷⁴ ve şu örneği verir:

Eğer bir öğrenci yurt dışına araştırma yapıyorsa takdir edilir,

(c) (Nuri) yurt dışında araştırma yapmamaktadır. (Nuri) takdir edilmemektedir!⁷⁵

Geçersiz olan bu formun, yüklemli kesin kıyastaki dağıtılmamış terim yanlışı veya caiz olmayan süreç yanlışı gibi olduğunu belirten Emiroğlu, “mukaddem onaylamadığında tâlînin onaylanması zorunluluk kazanmaz”⁷⁶ der.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(a) (Nuri) yurt dışında araştırma yapmaktadır. (Nuri) takdir edilmektedir.

Mantıksal olarak geçerli olan mukaddemi onaylama formuna bu örnek uygun düşmemektedir. Zira bu örnek bitişik şartlı seçmeli kıyasın şartlarına uymamakta, mukaddemi ile tâlîsi arasında nedensellik (lüzûmiyye) ilişkisi bulunmamaktadır. Yurt dışında araştırma yapan her öğrencinin takdir edilmesi gerekmektedir. Yurt dışında araştırma yapmakla birlikte, yaptığı araştırma değerli bulunmayabilir, dolayısıyla da takdir edilmeyebilir.

(b) (Nuri) takdir edilmektedir. (Nuri) yurt dışında araştırma yapmaktadır!

Mantıksal olarak geçersiz olan tâlîyi onaylama formuna bu örnek uygun düşmez. Öğrenci yurt dışında araştırma yapmamakla birlikte, yaptığı araştırma değerli bulunabilir, dolayısıyla da takdir edilebilir.

(d) (Nuri) takdir edilmemektedir. (Nuri) yurt dışında araştırma yapmamaktadır.

Mantıksal olarak geçerli olan tâlîyi onaylamama formuna bu örnek uygun düşmez. Zira öğrenci takdir edilmemekle birlikte yurt içinde değil yurt dışında araştırma yapıyor olabilir.

⁷⁴ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.

⁷⁵ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

⁷⁶ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

Mantıksal olarak geçersiz olan mukaddemi onaylamama formu için Emiroğlu bir örnek daha zikreder:

Eğer o zehir almışsa ölecektir.

*(c) O zehir almamıştır. O ölmeyecektir.*⁷⁷

Mukaddemi onaylanmayan bu formun geçersiz olduğunu belirten Emiroğlu; “Zehir almaktan başka daha birçok nedenler ölüme sebep olabilir. Burada büyük terim, öncülde dağıtılmamış, sonuçta ise dağıtılmıştır. Dolayısıyla sonuçtaki büyük terimin kapsamı öncüldeki kapsamını aşmaktadır.”⁷⁸ der.

Aynı örneğin diğer formu şu şekilde olur:

(a) O zehir almıştır. O ölecektir.

Mukaddemi onaylanan bu form geçerlidir. Zehrin varlığı ölümün varlığı için yeterlidir. Zehrin alınması halinde ölüm kaçınılmazdır.

Emiroğlu, tâlideki hükmün daha genel olabileceğini, mukaddemin tahakkukunun tâlinin tahakkukunu içerdiği halde, tâlinin tahakkukunun mukaddemin tahakkukunu gerektirmeyebileceğini dolayısıyla tâliyi onaylamanın geçersiz olduğunu belirtir:⁷⁹

*(b) O öldü. Öyleyse o zehir almıştır.*⁸⁰

Tâlisi onaylanan bu formun geçersiz olduğunu belirten Emiroğlu; “zehir almanın ötesinde bir sürü başka sebepler ölüme yol açabilir. Burada büyük terim, büyük önermede dağıtılmış, sonuçta ise dağıtılmamıştır. Dolayısıyla öncüllerin kapsamı sonuçtakini aşmaktadır.”⁸¹ der.

Aynı örneğin diğer formu şu şekilde olur:

(d) O ölmeyecektir. O zehir almamıştır.

Tâlisi onaylanmayan bu form geçerlidir. Ölmeyecek olması zehir almadığının delilidir. Zira zehir alındığı takdirde ölüm kaçınılmazdır.

Mantıksal olarak geçerli olan iki formdan biri olarak belirttiği⁸² tâliyi onaylamama için Emiroğlu şu örneği verir:

“Eğer Güneş doğarsa yıldızlar kaybolur.”

*(c) Yıldızlar kaybolmuş değildir. Güneş doğmuş değildir.*⁸³

77 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

78 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

79 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

80 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

81 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

82 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

83 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(b) *Yıldızlar kaybolmuştur. Güneş doğmuştur.*

(a) *Güneş doğmuştur. Yıldızlar kaybolmuştur.*

(c) *Güneş doğmuş değildir. Yıldızlar kaybolmuş değildir.*

Bu örnek mukaddem ile tâlînin birbirine eşit olduğu durumlar için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Yani sadece mukaddemi onaylama ve tâlîyi onaylamama değil aynı zamanda mukaddemi onaylamama ve tâlîyi onaylama da sonuç vermektedir. Zira hava muhalefeti nedeniyle gökyüzü bulutlarla kaplı olmadığı müddetçe *güneş doğdu ise yıldızlar kaybolmuş, güneş doğmadı ise yıldızlar kaybolmamıştır, yıldızlar kayboldu ise güneş doğmuş, yıldızlar kaybolmadı ise güneş doğmamıştır*.

Emiroğlu, mantıksal olarak geçerli olan tâlîyi onaylamama formuna, İslâm kelâmcılarının, Allah'ın birliği konusunda dile getirdikleri “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı ikisi(nin düzeni) de bozuldu”⁸⁴ ayetini örnek olarak verir:

Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı ikisi(nin düzeni) de bozulurdu.

(c) *Yer ve göğün düzeni bozulu değildir (bozulmamıştır).*

*Yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar yoktur.*⁸⁵

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(b) *Yer ve göğün düzeni bozulmuştur.*

Yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar vardır.

(a) *Yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar vardır.*

İkisi (nin düzeni) de bozulmuştur.

(c) *Yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar yoktur (var değildir).*

İkisi (nin düzeni) de bozulu değildir (bozulmamıştır).

Bu örnek mukaddem ile tâlînin birbirine eşit olduğu durumlar için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Yani sadece mukaddemi onaylama ve tâlîyi onaylamama değil aynı zamanda mukaddemi onaylamama ve tâlîyi onaylama da sonuç vermektedir. Zira *Allah'tan başka tanrılar varsa düzen bozulmuştur, Allah'tan başka tanrılar yoksa düzen bozulmamıştır ve düzen bozuldu ise Allah'tan başka tanrılar vardır, düzen bozulmadı ise Allah'tan başka tanrılar yoktur*.

84 (Enbiya, 21/22)

85 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

Emiroğlu, tâlî daha kapsamlı olduğu için tâlîyi onaylamanın mukaddemi de onaylamayı gerektirmeyeceğini dolayısıyla tâlîyi onaylamamanın mantıksal olarak geçersiz olduğunu belirtir⁸⁶ ve şu örneği verir:

“Eğer hava yağmurluysa bulutludur.”

*(b) Hava bulutludur. Hava yağmurludur!*⁸⁷

Geçersiz olan bu formun, orta terimin her iki öncülde de dağıtılmamış olması bakımından, yüklemli kesin kıyasa benzediğini belirten Emiroğlu, “tâlî onaylandığında, mukaddemin onaylanması zorunluluk kazanmaz”⁸⁸ der.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(d) Hava bulutlu değildir. Hava yağmurlu değildir.

Tâlîsi onaylanmayan bu form geçerlidir. Yağmurun varlığı bulutun varlığını zorunlu kılmaktadır; fakat tersi söz konusu değildir. Yani bulutun varlığı yağmurun olmasını zorunlu kılmamaktadır.

(a) Hava yağmurludur. Hava bulutludur.

Mukaddemi onaylanan bu form geçerlidir. Zira yağmurun varlığı bulutun varlığını zorunlu kılmaktadır. Bulut olmadıkça yağmurun yağması mümkün değildir.

(b) Hava yağmurlu değildir. Hava bulutlu değildir!

Mukaddemi onaylanmayan bu form geçerli değildir. Yağmurun varlığı bulutun varlığını zorunlu kılmakta, ancak yağmurun olmaması bulutun olmamasını zorunlu kılmamaktadır.

Mantıksal olarak geçersiz olan tâlîyi onaylama formu için Emiroğlu bir örnek daha zikreder:

Bir yerde ateş varsa orada oksijen vardır.

*(b) Burada oksijen vardır. Burada ateş vardır.*⁸⁹

Tâlîsi onaylanan bu formun geçerli olmadığını belirten Emiroğlu; “Ateşin varlığı oksijenin varlığı için delildir; fakat tersi söz konusu değildir. Ateşin olduğu yerde oksijenin olması kaçınılmazdır; oysa oksijenin varlığı ateşin olmasını zorunlu kılmamaktadır.”⁹⁰ der.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(d) Burada oksijen var değildir (yoktur). Burada ateş var değildir (yoktur).

86 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 169.

87 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

88 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

89 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

90 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

Tâlisi onaylanmayan bu form geçerlidir. Ateşin varlığı oksijenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla oksijenin yokluğu ateşin de yokluğunu gerektirmektedir.

(a) *Burada ateş vardır. Burada oksijen vardır.*

Mukaddemi onaylanan bu form geçerlidir. Ateşin varlığı oksijenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla oksijen olmadığı takdirde ateşin olması da mümkün değildir.

(c) *Burada ateş var değildir (yoktur). Burada oksijen var değildir (yoktur);*

Mukaddemi onaylanmayan bu form geçerli değildir. Ateşin varlığı oksijenin varlığını zorunlu kılmakta ancak ateşin yokluğu oksijenin yokluğunu gerektirmemektedir. Ateşin olmadığı ve oksijenin bulunduğu yerlerde canlılar yaşamlarını sürdürmektedir. Aksi takdirde canlı yaşamından söz edilemezdi.

2.4. İbrahim Çapak ve *Anahatlarıyla Mantık* Adlı Eseri

Klasik Mantık üzerine ülkemizde kaleme alınmış az sayıdaki çalışmalardan bir tanesi de İbrahim Çapak'ın *Anahatlarıyla Mantık*⁹¹ adlı kitabıdır. Değerlendirmemiz, Çapak'ın "Bitişik Şartlı Seçmeli Kıyas" konusunu ele alma biçimi ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır.

Çapak, "kıyas çeşitleri" başlığı altında, "yüklemli ve şartlı kıyaslar" olmak üzere kıyasları ikiye ayırır. "Yüklemli önermelerden yapılan"⁹² yüklemli kıyas; "büyük öncülü şartlı önerme, küçük öncülü ise yüklemli önerme olan"⁹³ kıyas ise şartlı kıyas olur. Seçmeli kıyasları, bitişik ve ayrık olmak üzere ikiye ayırdığı "şartlı kıyas" başlığı altında ele alan⁹⁴ Çapak'a göre şartlı kıyasta bütün önermeler kıyasın parçaları yapılırlar veya kıyasın parçası olmak üzere hazırlanır.⁹⁵

Çapak, büyük (birinci) öncülü bitişik (muttasıl) şartlı bir önerme ve küçük (ikinci) öncülü zorunlu olarak büyük (birinci) öncülün mukaddemi veya tâlisi olarak yüklemli (istisna edilmiş) bir önerme olan bu kıyasın geçerli iki modu bulunduğunu belirtir.⁹⁶ Mukaddeminin istisna edildiği ve tâlinin sonuç olarak ortaya çıktığı⁹⁷ bitişik şartlı kıyasın geçerli ilk modu için Çapak şu örneği verir:

"Eğer âlem hâdis ise onun bir yaratıcısı vardır."

(a) *Âlem hâdistir. O halde onun bir yaratıcısı vardır.*

Bu örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(c) *Âlem hâdis değildir. O halde onun bir yaratıcısı var değildir (yoktur).*

91 Bkz. İbrahim Çapak *Anahatlarıyla Mantık* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012).

92 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 156.

93 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 163.

94 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 163.

95 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 163.

96 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 164.

97 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 164.

(b) *Âlemin yaratıcısı vardır. O halde Âlem hâdistir.*

(d) *Âlemin yaratıcısı var değildir (yoktur). O halde Âlem hâdis değildir.*

Bu örnek mukaddem ile tâlinin birbirine eşit olduğu durumlar için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Yani sadece mukaddemi onaylama ve tâliyi onaylamama değil aynı zamanda mukaddemi onaylamama ve tâliyi onaylama da sonuç vermektedir. Zira Âlem hâdis ise onun bir yaratıcısı vardır, Âlem hâdis değil ise onun bir yaratıcısı var değildir (yoktur) ve Âlemin yaratıcısı var ise Âlem hâdistir, Âlemin yaratıcısı var değil (yok) ise Âlem hâdis değildir.

Çapak'ın verdiği diğer bir örneğin iki formu ise şu şekildedir:

“Eğer bu görünen insan ise, canlıdır.”

(a) *Fakat bu görünen insandır. O halde canlıdır.*⁹⁸

(d) *Fakat o canlı değildir. O halde görünen insan değildir.*⁹⁹

Bu örneğin diğer iki formu ise şu şekilde olur:

(c) *Fakat bu görünen insan değildir. O halde o canlı değildir.*

(b) *Fakat bu canlıdır. O halde görünen insandır.*

Mukaddem ile tâli arasında özel-genel ilişkisinin bulunduğu bu örnekte, mukaddem istisna edilirse tâli sonuç olarak çıkar ve tâlinin çelişği istisna edilirse mukaddemin çelişği sonuç olarak çıkar. Mukaddemin çelişği ve tâlinin aynısı istisna edilirse kıyas sonuç vermez.

Çapak, bitişik şartlı kıyasın birinci öncülünün değişik şekillerde olabileceğini belirtmektedir.¹⁰⁰ İki olumlu önermeden oluşan *“Eğer âlem hâdis ise onun bir yaratıcısı vardır.”* önermesinin dört formu yukarıda ele alınmıştı. İki olumsuz önermeden oluşan *“Eğer güneş doğmazsa gündüz olmaz.”* önermesinin formları ise şu şekilde olacaktır:

“Eğer güneş doğmazsa gündüz olmaz.”

(a) *Güneş doğmadı. Öyleyse gündüz olmadı.*

(c) *Güneş doğdu. Öyleyse gündüz oldu.*

(d) *Gündüz oldu. Öyleyse güneş doğdu.*

(b) *Gündüz olmadı. Öyleyse güneş doğmadı.*

⁹⁸ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 165.

⁹⁹ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 166.

¹⁰⁰ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 165.

İki olumsuz önermeden oluşan bu örnek, mukaddem ile tâlînin birbirine eşit olduğu durumlar için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Yani sadece mukaddemi onaylama ve tâlîyi onaylamama değil aynı zamanda mukaddemi onaylamama ve tâlîyi onaylama da sonuç vermektedir. Zira *güneş doğmadı ise gündüz olmamıştır, güneş doğdu ise gündüz olmuştur, gündüz oldu ise güneş doğmuş, gündüz olmadı ise güneş doğmamıştır.*

Bir olumlu ve bir olumsuz önermeden oluşan “Eğer gece olmazsa gündüz olur.” önermesinin¹⁰¹ formları ise şu şekilde olur:

“Eğer gece olmazsa gündüz olur.”

(d) Gece olmadı. Öyleyse gündüz oldu.

(c) Gece oldu. Öyleyse gündüz olmadı.

(b) Gündüz oldu. Öyleyse gece olmadı.

(a) Gündüz olmadı. Öyleyse gece oldu.

Bir olumlu ve bir olumsuz önermeden oluşan bu örnek de mukaddem ile tâlînin birbirine eşit olduğu durumlar için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Yani sadece mukaddemi onaylama ve tâlîyi onaylamama değil aynı zamanda mukaddemi onaylamama ve tâlîyi onaylama da sonuç vermektedir. Zira *gece olmadı ise gündüz olmuştur, gece oldu ise gündüz olmamıştır, gündüz oldu ise gece olmamıştır, gündüz olmadı ise gece olmuştur.*

Bitişik şartlı kıyaslarda mukaddemin birçok hükümden, tâlînin ise sadece bir tek hükümden¹⁰² veya mukaddemin tek bir hükümden, tâlînin ise birden fazla hükümden¹⁰³ oluşabileceğini belirten Çapak, bunlara birer örnek vermektedir. Verilen örnekler seçmeli kıyas formunda olmadığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Tâlînin karşıtının istisna edildiği ve mukaddemin karşıtının sonuç olarak çıktığı, bitişik şartlı kıyasın geçerli ikinci modu için Çapak şu örneği verir:

“Eğer Tanrı tek değilse, âlemin bir nizamı olmaz.”

(d) Hâlbuki âlemin bir nizamı vardır. O halde tanrı tektir.¹⁰⁴

Bu örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(b) Hâlbuki âlemin bir nizamı var değildir (yoktur). O halde tanrı tek değildir.

(c) Tanrı tektir. Öyleyse âlemin bir nizamı vardır.

101 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 165.

102 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 165.

103 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 166.

104 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 166.

(a) Tanrı tek değildir. Öyleyse âlemin bir nizamı var değildir (yoktur).

Bu örnek mukaddem ile tâlînin birbirine eşit olduğu durumlar için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Yani sadece mukaddemi onaylama ve tâlîyi onaylamama değil aynı zamanda mukaddemi onaylamama ve tâlîyi onaylama da sonuç vermektedir. Zira âlemin bir nizamı var değildir (yok) ise tanrı tek değildir, Tanrı tek ise âlemin bir nizamı vardır, Tanrı tek değilse âlemin bir nizamı var değildir (yoktur).

Çapak, bitişik şartlı kıyaslarda mukaddemin karşıtı istisna edilirse (onaylanırsa) edilirse sonucun çıkmayacağını belirterek¹⁰⁵ şu örneği verir:

“Eğer öğrenci felsefe okuyorsa takdir edilir.”

(c) Öğrenci felsefe okumamaktadır. O halde öğrenci takdir edilmemektedir.

Bu kıyasın geçersiz olduğunu belirten Çapak, öğrencinin felsefe okumamasının onun takdir edilmesini engellemeyeceğini, öğrencinin felsefe okurken takdir edilebileceği gibi felsefe dışında başka bir bölüm okuyunca da takdir edilebileceğini ifade eder.¹⁰⁶

Bu örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(a) Öğrenci felsefe okumaktadır. O halde öğrenci takdir edilmektedir.

Mantıksal olarak geçerli olan mukaddemi onaylama formuna bu örnek uygun düşmez. Felsefe okumakta olan her öğrencinin takdir edilmesi gerekmez. Felsefe okumakla birlikte, öğrenci takdir edilmeyebilir.

(b) Öğrenci takdir edilmektedir. Öyleyse öğrenci felsefe okumaktadır.

Mantıksal olarak geçersiz olan tâlîyi onaylama formuna bu örnek uygun düşmez. Öğrenci felsefe okumamakla birlikte, yani öğrenci felsefe dışında başka bir bölüm okuyunca da takdir edilebilir.

(d) Öğrenci takdir edilmemektedir. Öyleyse öğrenci felsefe okumamaktadır.

Mantıksal olarak geçerli olan tâlîyi onaylamama formuna bu örnek uygun düşmez. Zira öğrenci takdir edilmemekle birlikte felsefe okuyabilir yani felsefe okumasına rağmen takdir edilmiyor olabilir.

Çapak, bitişik şartlı kıyaslarda tâlînin aynısı istisna edilirse (onaylanırsa) sonuç çıkmayacağını belirterek¹⁰⁷ şu örneği verir:

Eğer hava yağmurlu ise bulutludur.

(b) Hava bulutludur. O halde hava yağmurludur.

105 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 166.

106 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 167.

107 Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 166.

Tâlî onaylandığında, mukaddemin onaylanması zorunluluk kazanmadığı bu geçersiz form, orta terimin her iki öncülde de dağıtılmamış olması bakımından yüklemli kesin kıyasa benzer. Çünkü hava bulutlu olduğu halde yağmur yağmayabilir.¹⁰⁸

Bu örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(c) *Hava bulutlu değildir. O halde hava yağmurlu değildir.*

Tâlîsi onaylanmayan bu form geçerlidir. Yağmurun varlığı bulutun varlığını zorunlu kılmaktadır; fakat tersi söz konusu değildir. Yani bulutun varlığı yağmurun olmasını zorunlu kılmamaktadır.

(a) *Hava yağmurludur. O halde hava bulutludur.*

Mukaddemi onaylanan bu form geçerlidir. Zira yağmurun varlığı bulutun varlığını zorunlu kılmaktadır. Bulut olmadıkça yağmurun yağması mümkün değildir.

(b) *Hava yağmurlu değildir. O halde hava bulutlu değildir.*

Mukaddemi onaylanmayan bu form geçerli değildir. Yağmurun varlığı bulutun varlığını zorunlu kılmakta, ancak yağmurun olmaması bulutun olmamasını zorunlu kılmamaktadır.

2.5. Nazım Hasırcı ve *Klasik Mantık El Kitabı* Adlı Eseri

Klasik Mantık üzerine ülkemizde telif edilmiş sınırlı sayıdaki çalışmalardan diğer bir tanesi de Nazım Hasırcı'nın *Klasik Mantık El Kitabı*,¹⁰⁹ adlı çalışmasıdır. Değerlendirmemiz, Hasırcı'nın "Bitişik Şartlı Seçmeli Kıyas" konusunu işleyişi ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır. Bu değerlendirmeye Hasırcı'nın "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar" (ÖSS'ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışı)¹¹⁰ başlıklı makalesini de dâhil ettik.

Hasırcı, iki öncül ve bir sonuçtan meydana gelen basit kıyasları, öncüllerinin yapısından dolayı kesin ve seçmeli olarak ikiye ayırarak inceler. Kesin kıyas, sonucun öncüllerde bilkuvve yani anlam olarak bulunup da şekil olarak bulunmadığı kıyastır. Seçmeli kıyas ise sonucun aynısı veya karşıt halinin öncüllerde hem anlam hem de şekil olarak bulunduğu kıyastır.¹¹¹

Öncüllerinden biri (bitişik) şartlı önerme diğeri yüklemli önerme olan seçmeli kıyaslarda, yüklemli önermenin şartlı önermedeki, ön bileşen veya art bileşeni onaylayıp onaylamamasına göre, iki önerme arasında dört türlü ilişki kurulduğunu, bunlardan ikisinin geçerli ikisinin de geçersiz olduğunu belirten Hasırcı, önce geçerli formları, sonra da geçersiz formları ele alır.¹¹²

Hasırcı, bitişik şartlı seçmeli kıyasta, geçerli formlardan ön bileşeni onaylamayı şu şekilde açıklar: Yüklemli/seçmeli önerme, bitişik şartlı önermenin ön bileşeninin aynısı olursa yani ön bileşeni onaylarsa kıyasın

108 Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 170.

109 Bkz. Nazım Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı* (Ankara: 2015).

110 Hasırcı, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar (ÖSS'ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışı)," 145-160.

111 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 130-131, 159.; Hasırcı, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar," 147.

112 Bkz. Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 160-163.; Hasırcı, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar," 147-154.

sonucu, şartlı önermenin art bileşeninin aynısı olur.¹¹³ Modus ponens (olumluluğu tasdik etmek) adını alan geçerli kıyas formu¹¹⁴ için Hasırcı şu örneği verir:

“Her ne zaman Güneş doğarsa oda aydınlıktır.”

*(a) Güneş doğmuştur. O halde oda aydınlıktır.*¹¹⁵

Odanın aydınlık olması sadece güneşin doğmasına bağlı olmamakla birlikte, güneşin doğmuş olması odanın aydınlık olmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla güneşin doğması odanın aydınlanmasına delalet ettiği için bu sonuç geçerlidir.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur.

(c) Güneş doğmamıştır. O halde oda aydınlık değildir.

Güneşin doğması odanın aydınlanma nedenlerinden yalnızca bir tanesidir. Bunun haricinde daha birçok nedenle mesela elektrikli cihazlar vasıtasıyla oda aydınlık olabilmektedir. Bu durumda güneşin doğması odanın aydınlık olmadığına delalet etmediği için çıkarılan sonuç geçersizdir.

(b) Oda aydınlıktır. O halde Güneş doğmuştur;

Odanın aydınlık olma nedenlerinden yalnızca bir tanesi güneşin doğmasıdır. Bunun dışında daha birçok nedenle mesela elektrikli cihazlar vasıtasıyla oda aydınlık olabilmektedir. Bu durumda odanın aydınlık olması güneşin doğmuş olmasına delalet etmeyeceği için çıkarılan bu sonuç geçersizdir.

(d) Oda aydınlık değildir. O halde Güneş doğmamıştır.

Odanın aydınlık olmaması güneşin doğmamış olmasını zorunlu kılmakta, bu nedenle de güneşin doğmadığına delalet etmektedir. Dolayısıyla bu sonuç geçerlidir.

Bu form için Hasırcı'nın zikrettiği başka bir örnek şu şekildedir:

“Köyden kente göç oranı artarsa toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı artacak.”

(a) Köyden kente göç oranı artıyor.

*O halde toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı artacak.*¹¹⁶

Hasırcı, bitişik şartlı seçmeli kıyaslarda, seçmeli öncülün ön bileşeni onayladığı formun, herhangi bir soruya mahal bırakmayacak derecede apaçık olarak geçerli olduğunu, günlük hayatta ve bilimsel çalışmalarda sıklıkla kullanıldığını ifade eder.¹¹⁷ Sosyal hadiselerde mutlak anlamda bir zorunluluk söz konusu olmasa da

113 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 160.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148.

114 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 160.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148.

115 Hasırcı, birçok ÖSS'ye hazırlık kitabında sadece bu formun gösterildiğini, diğer formlara ya hiç değinilmediğini ya da örnek testlerde soru olarak verildiğini belirtir. (Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148, dp. 10.)

116 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 160.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148.

117 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 160.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148.

kıyasın bu formunda köyden kente göç oranının artmasıyla toplu konut ya da izinsiz konut sayısının artacağı öngörülebilir.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(d) *Toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı artmıyor.*

O halde köyden kente göç oranı artacak değildir.

Sosyal hadiselerde mutlak anlamda bir zorunluluk söz konusu olmasa da kıyasın bu formunda toplu konut ya da izinsiz konut sayısının artmadığı göz önünde bulundurularak köyden kente göç oranının artmayacağı öngörülebilir.

(c) *Köyden kente göç oranı artmıyor.*

O halde toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı artacak değildir.

(b) *Toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı artıyor.*

O halde köyden kente göç oranı artacak.

Köyden kente göç oranının artmaması ile toplu konut sayısının ya da izinsiz konut sayısının artmaması arasında zorunlu bir ilişki kurulamaz. Köyden kente göç haricinde başka sebeplerle de toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı artabilir. Toplu konut sayısının ya da izinsiz konut sayısının artması ile köyden kente göç oranının artması arasında da zorunlu bir ilişki kurulamaz. Toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı köyden kente göç haricinde başka sebeplerle de artabilir. Mesela, kentsel dönüşüm projeleri neticesinde toplu konut sayısı artmış olabilir. Seçim öncesi verilen vaatler doğrultusunda ya da yasalardan kaynaklanan birtakım boşlukların ihlal edilmesi sonucunda da izinsiz konut sayısı artmış olabilir.

Bu sosyolojik örneğin mukaddem ve tâlisi arasında nedensellik ilişkisi olduğu, dolayısıyla da bu formun geçerli olduğu söylenemez. Kentte yaşayanlar hayat koşullarını değiştirmek amacıyla sosyal imkânların daha iyi sunulduğu yeni yaşam alanlarına geçmiş ve bunların boşaltmış olduğu alanlara da köyden kente göç edenler yerleşmiş olabilir. Ayrıca kentte yaşayanların nüfus artışı durağanlaşmış hatta nüfusu azalmaya başlamış ve azalan nüfus miktarınca köyden kente göç yaşanmış olabilir. Dolayısıyla toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısının artmamasına rağmen köyden kente göç oranının artabileceği ve artmayabileceği gibi, köyden kente göç oranının artmasıyla da toplu konut sayısı ya da izinsiz konut sayısı artabilir de artmayabilir de.

Hasırcı, bitişik şartlı seçmeli kıyasta, geçerli formlardan art bileşeni onaylamamayı şu şekilde açıklar: Yüklemler/seçmeli önerme, bitişik şartlı önermenin art bileşenin karşıtı olursa yani art bileşeni onaylamazsa kıyasın sonucu, şartlı önermenin ön bileşenin karşıtı olur.¹¹⁸ Modus tollens (olumsuzluğu tasdik etmek) adını alan geçerli kıyas formu¹¹⁹ için Hasırcı şu örneği verir:

“Her ne zaman çalışırsan sınavı geçersin.”

¹¹⁸ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 161.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148.

¹¹⁹ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 161.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148.

(d) *Sınavı geçemedin. O halde çalışmadın.*¹²⁰

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(b) *Sınavı geçtin. O halde çalıştın.*

(a) *Çalıştın. O halde sınavı geçtin.*

(c) *Çalışmadın. O halde sınavı geçmedin.*

Çalışmamasına karşın dersi düzenli ve dikkatli bir şekilde dinlemesi sayesinde sınavı geçebilir. Çalışmasına rağmen sınav öncesi rahatsızlanmış veya bir yakınına kaybetmiş olabilir. Bu durum sınavdaki ruh halini etkileyebilir ve sınavı geçemeyebilir. Sınavı geçmesinin tek sebebi olarak “çalışması” ya da sınavı geçememesinin tek sebebi olarak “çalışmaması” gösterilemez. Dolayısıyla bu örneğin mukaddem ve tâlisi arasında nedensellik (lüzûmiyye) ilişkisinin bulunduğu, bitişik şartlı seçmeli kıyasın şartlarına ve bu kıyasın formlarına uygun düştüğü söylenemez.

Hasırcı, bitişik şartlı seçmeli kıyasta, geçersiz formlardan ön bileşeni onaylamamayı şu şekilde açıklar: Yüklemlili/seçmeli önerme, bitişik şartlı önermenin ön bileşenini onaylamazsa, art bileşen ön bileşenden daha genel olduğu için ön bileşenin reddi, art bileşenin de reddini gerektirmez. Bazı durumlarda sonuç mümkün olsa da her zaman doğru çıkmaz. Dolayısıyla da bu tür bir form ile yapılan kıyasın geçersiz olur.¹²¹ Bu form için Hasırcı'nın şu örneği verir:

“Her ne zaman yağmur yağarsa sokaklar ıslanır.”

(c) *Yağmur yağmamıştır. O halde sokaklar ıslanmamıştır.*¹²²

Hasırcı, bu sonucun geçersiz olduğunu, şartlı öncülün art bileşeninin, zorunlu bir biçimde ön bileşeni gerektirmeyeceğini, yağmurun yağmasının sokakların ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi olduğunu, yağmurun dışında; su, kanalizasyon borusunun patlaması veya belediyenin su tankerleri vasıtasıyla sokakların ıslanabileceğini, dolayısıyla yağmurun yağmamasının sokakların kuru kalmasına delalet etmeyeceğini belirtir.¹²³

Ön bileşenin reddinin art bileşenin reddini zorunlu kılmamasını, iki mantık aksiyomuna¹²⁴ dayandı-

120 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 161.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 148.

121 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 161.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 149.

122 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 161.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 149.

123 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 161., Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 149.

124 Birinci mantık aksiyomu: Bütün olumlu önermelerde yüklem, kaplamının bir kısmı ile alınmış olup daima tikeldir. Mesela “Her insan ölümlüdür” önermesi, insanın bazı ölümlülerden olduğuna işaret eder. Ölümlü burada tikel olarak alınmıştır. Her insan ölümlüdür, fakat bütün ölümlüler sadece insanlardan ibaret değildir. İnsanın yanı sıra hayvan, bitki vb. canlılar da ölümlüdür. Bu olumlu önermede “insan” terimi, “ölümlü” teriminin kaplamındaki türlerin sadece bir kısmını teşkil etmektedir. “Her insan ölümlüdür” denilebilir ama “Her ölümlü insandır” denilemez. Dolayısıyla “Her insan ölümlüdür” önermesi, insanların bazı ölümlülerden olduğuna işaret eder.

İkinci mantık aksiyomu: Olumsuz önermelerde yüklem bütün kaplamı ile alınmış olup daima tümeldir. Bu tür önermelerde, konu yüklem bütünü kaplamının dışında bırakılmıştır. Mesela, “Hiçbir insan bir sürüngen değildir, önermesinde, “insan” terimi “sürüngenler” sınıfının dışında bırakılmıştır. Yani önermede yüklem olan “sürüngen”, tümel olarak alınmıştır.

(Öner, *Klasik Mantık*, 96-97.; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 126.; Özlem, *Mantık*, 155-156.; Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 112-113.)

ran¹²⁵ Hasırcı, konuyu şöyle izah eder:

“Yağmur yağarsa sokaklar ıslanır.” önermesindeki art bileşen (sokaklar ıslanır) bütün kaplamıyla alınmamış ve tikel anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla sokakların ıslanabilmesi sadece yağmurun yağmasına bağlı değildir. Yağmurun yağmaması ıslanmamanın da gerçekleşmemesini zorunlu kılmamaktadır. Ayrıca “sokaklar ıslanmamıştır” sonucu, kıyasın, “sonuçtaki terimlerin kaplamı öncüllerdeki terimlerin kaplamını aşmamalıdır” kuralına aykırı olarak elde edilmiştir. Bu kurala göre sonuçta bulunan büyük ve küçük terimler tümel ise aynı terimlerin öncüllerde de tikel değil, tümel olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde kıyasın tündengillilik özelliği ortadan kalkmaktadır. Birinci mantık aksiyomu gereği, kıyasın büyük terimi olan “sokaklar ıslanır” şartlı öncülde tikel iken, sonuçta “sokaklar ıslanmamıştır” şeklinde olumsuz olduğu için, ikinci mantık aksiyomu gereği tümel olmuştur. Böylece sonuçtaki terimin kaplamı, öncüldeki kaplamını aşmış ve caiz olmayan süreç yanlışı yapılmıştır.¹²⁶

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(a) *Yağmur yağmıştır. O halde sokaklar ıslanmıştır.*

Sokaklar ıslanması sadece yağmurun yağmasına bağlı değildir. Ancak yağmurun yağması ıslanmanın gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yağmurun yağması sokakların ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi olmakla birlikte yağmurun yağması sokakların ıslanmasına delalet ettiği için bu sonuç geçerlidir.

(b) *Sokaklar ıslanmıştır. O halde yağmur yağmıştır.*

Sokakların ıslanmış olması yalnızca yağmurun yağmasına bağlı değildir. Sokakların ıslanması yağmurun yağması zorunlu kılmamaktadır. Sokakların ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi yağmurun yağmasıdır. Yağmurun dışında; su, kanalizasyon borusunun patlaması veya belediyenin su tankerleri vasıtasıyla sokaklar ıslanabilmektedir. Dolayısıyla sokakların ıslanmış olması yağmurun yağmasına delalet etmeyeceği için bu sonuç geçersizdir.

(d) *Sokaklar ıslanmamıştır. O halde yağmur yağmamıştır.*

Sokakların ıslanmamış olması yağmurun yağmamış olmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla sokakların ıslanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi yağmurun yağması olmakla birlikte, sokakların ıslanmamış olması yağmurun yağmadığına delalet edeceği için bu sonuç geçerlidir.

Hasırcı, ön bileşeni onaylamama formunda yapılan geçersiz kıyasların çok sık düşülen bir mantık yanlışı olduğunu, bu tür kıyasların, ÖSS’ye hazırlık kitaplarında geçerli kabul edildiğini ifade ederek¹²⁷ verilen çeşitli örnekleri inceler.

“Her ne zaman kar yağarsa yollar buzlanır.”

125 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 149.

126 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 161-162.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 149-150.

127 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 151.

(c) *Kar yağmadı. O halde yollar buzlanmaz.*¹²⁸

Bu kıyasın, geçerli bitişik şartlı (seçmeli) kıyasa örnek olarak verildiğini belirten Hasırcı'ya göre, sonuçtaki büyük terimin kapsamı, öncüldeki kapsamını aştığı için caiz olmayan süreç yanlışı yapılmıştır. Karın yağması dışında, başka nedenler de buzlanmaya yol açabildiği için bu kıyas geçersizdir.¹²⁹

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(a) Kar yağdı. O halde yollar buzlandı.

Karın yağması yolların buzlanmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla karın yağması yolların buzlanmasına delalet etmektedir.

(b) Yollar buzlandı. O halde kar yağdı.

Yolların buzlanmış olması yalnızca karın yağmasına bağlı değildir. Yolların buzlanması karın yağmasını zorunlu kılmamaktadır. Yolların buzlanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi karın yağmasıdır. Karın dışında, yağmur sonrası aşırı soğuk nedeniyle de gizli buzlanma olabilir. Dolayısıyla yolların buzlanmış olması karın yağmasına delalet etmez.

(d) Yollar buzlanmadı. O halde kar yağmadı.

Yolların buzlanmamış olması karın yağmamış olmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla yolların buzlanma nedenlerinden yalnızca bir tanesi karın yağması olmakla birlikte, yolların buzlanmamış olması karın yağmadığına delalet eder.

Bu form için Hasırcı'nın zikrettiği diğer bir örnek şu şekildedir:

“Süha sınavı kazanırsa babası ona bilgisayar alacak.”

(c) *Süha sınavı kazanamadı. O halde babası Süha'ya bilgisayar almadı.*¹³⁰

Hasırcı, bu geçersiz kıyas formunda ikinci önermenin boş bırakılarak soru haline getirildiğini ve ön bileşenin karşıtının cevap olarak verildiğini belirtir.¹³¹

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur.

(a) Süha sınavı kazandı. O halde babası Süha'ya bilgisayar aldı.

(b) Babası Süha'ya bilgisayar aldı. O halde Süha sınavı kazandı.

(d) *Babası Süha'ya bilgisayar almadı. O halde Süha sınavı kazanmadı.*

128 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 151.

129 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 151.

130 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 151.

131 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 151.

Süha sınavı kazanmasına rağmen maddi imkânsızlıklar nedeniyle babası bilgisayar alamamış olabilir. Süha sınavı kazanamamasına rağmen, motive etmek ve daha iyi çalışmasını sağlamak amacıyla babası bilgisayar almış olabilir. Babası bilgisayar almasına rağmen Süha sınavı kazanabilir de kazanamayabilir de. Babası bilgisayar almamasına rağmen Süha sınavı kazanabilir de kazanmayabilir de. Dolayısıyla mukaddem ve tâlisi arasında nedensellik (lüzûmiyye) ilişkisinden bahsedilemeyen bu tür örneklerin bitişik şartlı seçmeli kıyasın şartlarına ve bu kıyasın formlarına uygun düştüğü söylenemez.

Bu form için Hasırcı'nın zikrettiği başka bir örnek şu şekildedir:

“Ev bahçeli ise güzeldir.”

*(c) Ev bahçeli değildir. O halde ev güzel değildir.*¹³²

Hasırcı, bu geçersiz kıyasta caiz olmayan süreç yanlına düşüldüğünü söyler.¹³³

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(a) Ev bahçelidir. O halde ev güzeldir.

(b) Ev güzeldir. O halde ev bahçelidir.

(d) Ev güzel değildir. O halde ev bahçeli değildir.

Bahçeli bir ev güzel olabilirken bahçesi olmasına rağmen bir ev güzel olmayabilir de. Bahçesi olmayan bir ev pekâlâ güzel de olabilir ve bahçesi olmadığı için bir eve güzel değildir denilemez. Güzel bir ev için bahçesinin olması bir zorunlu olamaz. Bahçesi olsa da olmasa da bir ev güzel olabilir. Güzel olmayan bir ev için bahçesi yoktur denilemez. Güzel olarak nitelenmeyen bir evin pek ala bahçesi bulunabilir. Dolayısıyla, bahçeli veya bahçesiz bir ev güzel olabilir de olmayabilir de. Güzel veya güzel olmayan bir ev bahçeli bulunabilir de bulunmayabilir de.

Hasırcı'nın göre çok daha ilginç olarak nitelediği örnek şu şekildedir:

“Akıllıysa sınavı kazanır.”

*(c) Akıllı değildir. O halde sınavı kazanamaz.*¹³⁴

Hasırcı'ya göre “Akıllıysa sınavı kazanır” önermesinde kastedilen “insan” ise bu önerme mantıksal değildir. Önermenin art bileşeninin olumsuzu yüklemli öncül yapıldığında, elde edilen formun sonuç önermesinde, aklın insandan ayrılabilceği ifade edilmektedir.¹³⁵ Şöyle ki;

(d) Sınavı kazanamadı. O halde akıllı değildir.

132 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 151.

133 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

134 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

135 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

Hasırcı, akıllı olmanın insana yüklenen özsel bir terim olduğunu ve hiç zaman ondan ayrılmayacağını, insanın var olabilmesi ya da bir varlığa insan denilebilmesinin, akıllı olmasına bağlı olduğunu, insanın tam özsel tanımının, “insan akıllı hayvandır” şeklinde olduğunu ifade eder. Önermenin mantıksal olabilmesi için “akıllıysa” teriminin “zekiyse” şeklinde anlaşılması gerektiğini ancak şartlı öncül bu şekilde anlaşılabilir bile kıyasın geçerli olmayacağını belirtir. Zira bu kıyasta da caiz olmayan süreç yanlış işlenmiştir. Sınavı kazanmak için zeki olmak yeterli değildir. Aynı zamanda çok çalışmak, iyi bir eğitim almak da gereklidir.¹³⁶

Bu açıklamalar doğrultusunda Hasırcı, bitişik şartlı kıyaslarda seçmeli öncül ön bileşenin karşısı olursa, ön bileşenin onaylanmaması art bileşenin de onaylanmaması için yeterli olmadığını, zorunlu olarak art bileşenin karşısının elde edilemeyeceğini, dolayısıyla bu formda yapılan kıyasta, caiz olmayan süreç yanlışının gerçekleşeceğini ve kıyasın geçersiz olduğunu¹³⁷ söyler.

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur.

(a) Akıllıdır. O halde sınavı kazandı.

(b) Sınavı kazandı. O halde akıllıdır.¹³⁸

Hasırcı, geçersiz olan bu kıyas formunun geçerli kıyasa örnek olarak verildiğini ifade eder.¹³⁹ “Akıllıdır” önermesi ile kastedilen insan ise, sınavı kazanmak için insan olmak yeterli değildir. Bu terimden kastedilen “zekidir” olsa bile kıyasın geçerli değildir. Sınavı kazanmak için zeki olmak yeterli değildir. Aynı zamanda düzenli ve sistematik çalışmak ve iyi bir eğitim almak da gereklidir.

Hasırcı, bitişik şartlı seçmeli kıyasta, geçersiz formlardan art bileşeni onaylamayı şu şekilde açıklar: Yüklemlili/seçmeli önerme, bitişik şartlı önermenin art bileşenini onayladığında, art bileşen ön bileşenden daha kapsamlı olduğu için art bileşeni onaylama, ön bileşin de onaylanmasını zorunlu kılmaz.¹⁴⁰ Sonuç bazen doğru bazen de yanlış çıkar.¹⁴¹ Dolayısıyla da bu formda yapılan kıyas geçerlilik kazanmaz.¹⁴² Bu form için Hasırcı'nın şu örneği verir:

“Her ne zaman o ilaç alırsa iyileşir.”

(b) O iyileşti. O halde o ilaç almıştır.¹⁴³

Hasırcı, “O halde o ilaç almıştır.” sonucunun geçersiz olduğunu, şartlı öncülün ön bileşenin gerçekleşmesinin art bileşenin gerçekleşmesini gerektirdiği halde, art bileşenin gerçekleşmesinin ön bileşenin gerçekleşmesini gerektirmeyebileceğini belirtir¹⁴⁴ ve şöyle der: Ön bileşenin kapsamı art bileşenden daha sınırlı olup, art bileşenin tahakkuk etme şartlarından sadece bir tanesini temsil eder. Zira iyileşmenin, ilaç almak dışında

136 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

137 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

138 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 154-155.

139 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 154.

140 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

141 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

142 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 162.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

143 Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 162.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

144 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

daha birçok nedeni bulunabilir.¹⁴⁵ Ayrıca bu kıyasta, orta teriminin öncüllerde dağıılmamış olması yönüyle, kesin kıyasın “orta terim iki öncülde de tikel alınamaz” kuralına uymamıştır.¹⁴⁶

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(d) *O iyileşmedi. O halde o ilaç almamıştır.*

(a) *O ilaç aldı. O halde o iyileşti.*

(c) *O ilaç almadı. O halde o iyileşmedi.*

İlaç almak ile iyileşmek arasında zorunlu bir ilişki söz konusu bulunmaz. İlaç almasına veya ilaç almamasına rağmen iyileşmemiş olabileceği gibi iyileşmemiş de olabilir. İyileşmek ile ilaç almak arasında da zorunlu bir ilişki bulunmaz. İlaç almak dışında daha birçok nedene bağlı olarak iyileşebilir. Dolayısıyla, iyileşmesine veya iyileşmemesine rağmen ilaç almış olabileceği gibi ilaç almamış da olabilir.

Hasırcı'nın, “bu formun geçersizliğini açıkça ortaya koyar”¹⁴⁷ diye nitelediği örnek şu şekildedir:

“Her ne zaman bir yerde ateş varsa orada oksijen vardır.”

(b) *Burada oksijen vardır. O halde burada ateş vardır.*¹⁴⁸

Bir yerde ateş olmasının orada oksijenin var olduğunu göstereceğini, fakat oksijen olan her yerde ateşin de var olacağı anlamına gelmeyeceğini belirten Hasırcı şöyle der: Oksijenin varlığı ateşin varlığını zorunlu kılmaz. Eğer böyle olursa dünya sürekli yanan bir alev topu olur.¹⁴⁹

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur.

(d) *Burada oksijen var değildir (yoktur). O halde burada ateş var değildir (yoktur).*

Tâlisi onaylanmayan bu form geçerlidir. Ateşin varlığı oksijenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla oksijenin yokluğu ateşin de yokluğunu gerektirmektedir.

(a) *Burada ateş vardır. O halde burada oksijen vardır.*

Mukaddemi onaylanan bu form geçerlidir. Ateşin varlığı oksijenin varlığını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla oksijen olmadığı takdirde ateşin olması da mümkün değildir.

(c) *Burada ateş var değildir (yoktur). O halde burada oksijen var değildir (yoktur).*

¹⁴⁵ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 163.

¹⁴⁶ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 163.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

¹⁴⁷ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

¹⁴⁸ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 163.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

¹⁴⁹ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 163.; Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

Mukaddemi onaylanmayan bu form geçerli değildir. Ateşin varlığı oksijenin varlığını zorunlu kılmakta ancak ateşin yokluğu oksijenin yokluğunu gerektirmemektedir. Ateşin olmadığı ve oksijenin bulunduğu yerlerde canlılar yaşamlarını sürdürmektedir. Aksi takdirde canlı yaşamından söz edilemezdi.

Hasırcı, geçersiz sonuçlar veren bu formun ÖSS'ye hazırlık kitaplarının çoğunluğunda yer aldığını belirtir.¹⁵⁰

“Sporcular çoğalırsa suçlular azalır.”

*(a) Suçlular azdır. O halde sporcular çoğalmıştır.*¹⁵¹

Hasırcı, bu kıyas örneğinin geçersiz olduğunun belirtildiğini ancak birçok örnekte böyle bir belirtmenin bulunmadığını ifade eder.¹⁵²

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(d) Suçlular azalmamıştır. O halde sporcular çoğalmamıştır.

(a) Sporcular çoğalmıştır. O halde suçlular azalmıştır.

(c) Sporcular çoğalmamıştır. O halde suçlular azalmamıştır.

Sporcuların çoğalması ile suçluların azalacağı varsayılır. Ancak sporcuların da suç işleyebileceği göz önünde bulundurulacak olursa bu ikisi arasında zorunlu bir ilişki bulunacağı ileri sürülemez. Suçluların azalması veya çoğalması ile sporcuların azalması ve çoğalması arasında da zorunlu bir ilişki kurulamaz. Spor haricinde daha birçok nedene bağlı olarak toplumdaki suçluların sayısı artabilir ve azalabilir. Sporcuların çoğalması suçluların azalmasına katkıda bulunur. Ancak suçluların azalması daha çok toplumda ahlaki erdem duygusunun yerleşmiş olması ile ilişkili olur.

Bu form için Hasırcı'nın verdiği bir diğer örnek şu şekildedir:

“Ne zaman yağmur yağsa trafik sıkışır.”

*(a) Trafik sıkıştı. O halde yağmur yağdı.*¹⁵³

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(d) Trafik sıkışmadı. O halde yağmur yağmadı.

(a) Yağmur yağdı. O halde trafik sıkıştı.

(c) Yağmur yağmadı. O halde trafik sıkışmadı.

150 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 152.

151 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

152 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

153 Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

Yağmurun yağması ile trafiğin sıkışması arasında zorunlu bir ilişki bulunmamaktadır. Geniş ve düzgün yapılmış yollarda kurallara uyulduğu takdirde trafik sıkışmayacaktır. Trafiğin sıkışması ile yağmurun yağması arasında da zorunlu bir ilişki bulunmamaktadır. Trafiğin sıkışmasının yağmurun yağması haricinde birçok nedeni bulunmaktadır. Yol yapım çalışmaları, trafik kazası vb. nedenlerden ötürü trafik pek ala sıkışabilecektir.

Bu form için Hasırcı'nın verdiği bir başka örnek şu şekildedir:

“Öğrenciler çalışırsa öğretmen *sevinir*.”

(b) *Öğretmen sevinmiştir. O halde öğrenciler çalışmıştır.* ¹⁵⁴

Aynı örneğin diğer formları şu şekilde olur:

(d) *Öğretmen sevinmemiştir. O halde öğrenciler çalışmamıştır.*

(a) *Öğrenciler çalışmıştır. O halde öğretmen sevinmiştir;*

(c) *Öğrenciler çalışmamıştır. O halde öğretmen sevinmemiştir;*

Öğrencilere çalışırsa pekâlâ öğretmenin sevinmesi beklenir. Ancak öğretmen öğrencilerin çalışmasının haricinde birçok nedene bağlı olarak sevinmiş olabilir. Ayrıca öğrenciler çalışmış olmasına rağmen öğretmenin sevinmesini engelleyen başka faktörler bulunabilir. Dolayısıyla öğrencilerin çalışması ve öğretmenin sevinmesi arasında zorunlu bir ilişki kurulamaz.

Hasırcı, bitişik şartlı kıyasın geçerli sonuç vermeyen formlarına ÖSS'ye hazırlık kitaplarının katılmadığını belirtir.¹⁵⁵ Yani bu kitaplar geçersiz sonuç veren formlara riayet etmeyerek geçerli olarak işlem yapmışlardır.

Sonuç

Aristoteles (m.ö. 384-322) yüklemlerle önermeleri ve kategorik kıyasları, şartlı önermeleri ve şartlı kıyasları ise Stoa Okuluna mensup filozoflar incelemiştir. Aristoteles'in görüşlerini esas alan Müslüman filozoflar, Stoacılarından gelen etkiyle birlikte, hem kategorik hem de şartlı önermelerden yapılan kıyasları incelemiştir.

İslam mantıkçılarının konuları işleyiş tarzlarını esas alıp Batılı mantıkçıların görüşlerine de yer veren geleneksel tarzda yazılmış Türkçe Klasik Mantık kitaplarında, mantığın seçmeli (seçmeli) kıyas konusu birbirinden farklı ele alınmaktadır.

İhtiva ettikleri önermelerin sayı ve yapıları bakımından çeşitli şekillerde ele alınan kıyaslar, önce kendilerini meydana getiren önermelerin sayısına göre, iki öncül ve bir sonuçtan meydana gelen “basit kıyaslar” ve ikiden fazla öncülden meydana gelen “bileşik (mürekkep) kıyaslar” olmak üzere ikiye ayrılır.

¹⁵⁴ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

¹⁵⁵ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar,” 153.

Kıyaslar sonra da kendilerini meydana getiren önermelerin yapısına göre; neticenin (sonucun) öncüllerde anlam bakımından (bilkuvve) bulunup şeklen (bilfiil) bulunmadığı “kesin (iktirânî) kıyas” ve neticenin aynı hali yahut karşıt hali (nakîz/çelişik), öncüllerde hem şeklen hem de anlam bakımından bulunduğu seçmeli (istisnâî) kıyas olmak üzere ikiye ayrılır. İlk öncülü şartlı önerme, ikinci öncülü ise yüklemli önerme olan seçmeli kıyaslar, ilk öncüldeki şartlı önermenin yapısından dolayı “bitişik şartlı seçmeli kıyas” ve “ayrık şartlı seçmeli kıyas” olmak üzere ikiye ayrılır.

Bitişik şartlı seçmeli kıyaslarda; şartlı öncül, neticeyi içinde bulundurur ve iki bileşenden (önerme) meydana gelir. Yüklemli önerme olan ikinci öncül, ilk öncüldeki iki seçenektan birini, yani mukaddem (ön bileşen) veya tâliyi (art bileşen) ya da bunların karşıt halini seçer. Netice ise, ikinci öncüle bağılı olarak, ilk öncülün mukaddem veya tâlisinin aynısı ya da karşıt hali olur. Bu durumda, bitişik şartlı önerme ile yüklemli önerme arasında, mukaddemi onaylama-onaylamama, tâliyi onaylama ve onaylamama şeklinde dört ayrı form ortaya çıkar.

İslam mantıkçıları bu formların netice vermesi için bitişik şartlı önermenin; olumlu, gerekli (lüzûmiyye) ve tümel olması gerektiğini belirtirler. Bu şartlar nedeniyle bazı formlar geçerli bazıları ise geçersiz netice verir. Klasik mantık kitaplarında verilen örneklerde, şartlı öncülün tümel ve olumlu olması şartlarına riayet edilirken şartlı öncülün bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisine dikkat edilmediği görülür.

Bitişik şartlı seçmeli kıyaslar mukaddem ile tâli arasındaki “özel genel”, “nedensellik” ve “ tarafların birbirine eşitlik” durumuna göre üç grupta ele alınabilir:

Mukaddem ile tâli arasında özel-genel ilişkisinin bulunduğu şartlı öncülü bitişik şartlı önerme olan seçmeli kıyaslarda, mukaddem ile tâli arasındaki ilişkiye göre, biçim yönünden söz konusu olan dört kıyas formunun ikisi geçerli, ikisi de geçersiz olarak sonuç verir: Mukaddemin aynısı seçildiğinde tâlinin aynısını ve tâlinin karşıt hali seçildiğinde mukaddemin karşıt halini netice verirken tâlinin aynı ve mukaddemin karşıt hali seçildiğinde ise kıyas netice vermez. Zira özelin bulunması, genelin bulunmasını gerektirdiği gibi, genelin bulunması da özelin bulunmamasını gerektirir. Ancak, özelin bulunmaması genelin bulunmamasını gerektirmediği gibi, genelin bulunması da özelin bulunmasını gerektirmez.

Mukaddem ile tâli arasında nedensellik ilişkisinin bulunduğu şartlı öncülü bitişik şartlı önerme olan seçmeli kıyaslarda; mukaddem ile tâli arasındaki ilişkiye göre, biçim yönünden söz konusu olan dört kıyas formunun ikisi geçerli, ikisi de geçersiz olarak netice verir. Bu gruptaki kıyaslarda, ateş ve oksijen arasındaki ilişkide olduğu gibi, mukaddemin tahakkuku tâlinin tahakkukunu içerdiği halde tâlinin tahakkuku mukaddemin tahakkukunu içermeyebilir.

Mukaddem ile tâlinin birbirine eşit olduğu şartlı öncülü bitişik şartlı önerme olan seçmeli kıyaslarda, her birinin aynısını seçme, diğerinin aynısını ve her birinin karşıt halini seçme de, diğerinin karşıt halini netice olarak verir ve böylece dört formda da netice elde edilir.

Bitişik şartlı öncülün tarafları yani mukaddem ve tâli arasında özel genel ilişkisi ve nedensellik ilişkisi bulunan kıyasların dört formundan ikisi netice verirken ikisi ise netice vermemektedir. Mukaddem ve tâlinin birbirine eşit olduğu durumlarda ise dört formun hepsi de netice vermektedir.

Klasik Mantık kitaplarında dört formdan her biri için genellikle farklı örnekler verilmiştir. İncelediğimiz eserlerde verilen örneklerin bir kısmında, bitişik şartlı seçmeli kıyasın şartlarına riayet edilmediği görülmektedir. Bitişik şartlı öncülün seçenekleri yani mukaddem ve tâlî arasında özel-genel ilişkisi, nedensellik ilişkisi ve mukaddem ile tâlînin birbirine eşit olduğu durumlar belirtilmeksizin, bitişik şartlı seçmeli kıyasın muhtemel dört formundan ikisinin geçerli ve ikisinin ise geçersiz netice verdiği belirtilmektedir. Yani mukaddemi onaylama ve tâlîyi onaylamamanın geçerli mukaddemi onaylamama ve tâlîyi onaylamamanın geçersiz olduğu ifade edilmektedir. Ancak bitişik şartlı seçmeli kıyasın muhtemel dört formundan biri için verilen örnekler diğer üç forma uygulandığında verilen örneklerin geçerli ve geçersiz formlara uygun düşmediği ve şartlı öncülün tarafları arasındaki ilişkiye dikkat edilmediği gözlemlenmektedir.

Kaynakça

- Ahderî, Abdurrahman. “es-Süllem” *el-Mantıku’l-Munazzam* içinde. Mısır: tarihsiz.
- Bingöl, Abdülkuddüs. *Gelenbevi’nin Mantık Anlayışı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Cevdet Paşa, Ahmet. *Mi’yâr-ı Sedâd*. İstanbul: Matbaai Amire, 1293.
- Creighton, James Edwin. *An Introductory Logic*. London: The Macmillan Company, 1919.
- Çapak, İbrahim. *Anahatlarıyla Mantık*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- Çapak, İbrahim. *Stoa Mantığı ve Fârâbî’ye Etkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2006.
- Durusoy, Ali. “Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme,” *İslami İlimler Dergisi* 5, sayı: 2 (Güz 2010): 9-20.
- Ebherî, Esîrüddin Mufaddal b. Ömer. *İsâğûcî*. Vezirhânî Matbaası, 1287.
- Ebherî, Esîrüddin Mufaddal b. Ömer. *Keşfu’l-Hakâik fi’l-Tahrîri’-d-Dekâik*. Tenkidli Metin ve İnceleme: Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul: 1998.
- Ece, Muhammet Nasih. *İbn Rüşd’ün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- el-Habîsî. “eş-Şerh ale’t-Tehzîb” *Tecdidü İlmi’l-Mantık* içinde. Kahire: Tarihsiz.
- el-Mevî. “eş-Şerh ale’s-Süllem” *el-Mantıku’l-Munazzam* içinde. Mısır: Tarihsiz.
- el-Muzaffer, Muhammed Rıza. *el-Mantık*. C. II. Beyrut:1980.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2004.
- eş-Şâmî, Muhammed es-Seyyid. *Dirâsâtun fi İlmi’l-Mantık-el-Kiyâs*. 1960.
- et-Taftazânî, Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer. “Tehzîbu’l-Mantık” *Tecdidü İlmi’l-Mantık* içinde. Kahire: tarihsiz.
- et-Tahtânî, Kutbuddîn Râzî. *Levâmiu’l-Esrâr fi Şerh-i Metâliu’l-Envâr*. İstanbul: 1277.
- et-Tahtânî, Kutbuddîn Râzî. *Tahrîru’l-Kavâidi’l-Mantıkıyye fi Şerh-i Risâleti’ş-Şemsiyye*. Kum: tarihsiz.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed. “Kitâbu’l-Kiyâs II” *el-Mantık inde’l-Fârâbî* içinde, thk. Refik el-Acem, 11-64. Beyrut: 1986.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed. “Kitâbu’l-Kiyâsî’s-Sağîr” *Fârâbî’nin Bazı Mantık Eserleri* içinde, nşr. Mübahat Türker-Küyel. Ankara: AKM Yayınları, 1990.
- Fenârî, Muhammed b. Hazma. *Şerh-i İsâğûcî*. Matbaati Osmaniye, 1309.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *el-Kıstâsü’l-Müstakîm (Dosdoğru Ölçü)*. Çeviren: İbrahim Çapak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Gelenbevi, İsmail. *eş-Şerh alâ İsâğûcî*. Matbaati Sultaniye, 1283.
- Gelenbevi, İsmail. *Risâle fi’l-Kiyâs*. İstanbul: 1297.
- Hasırcı, Nazım. “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar (ÖSS’ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışı),” *Dini Araştırmalar* 10, sayı: 29 (Eylül-Aralık 2007): 145-160.
- Hasırcı, Nazım. *Klasik Mantık El Kitabı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- İbn Meymûn, Mûsâ. “Mantık Terimleri Risalesi,” çev. Mübahat Türker- Küyel, *AÜ DTCF Dergisi* XVIII, sayı: 1-2 (Ocak-Haziran 1960): 19-64.
- İbn Sînâ, Ebu Ali. *el-İşârât ve’t-Tenbihât*. thk. Süleyman Dünya, Beyrut: 1992.
- İbn Sînâ, Ebu Ali. *eş-Şifâ IV, el-Mantık, el-Kiyâs*. Neşreden: İbrahim Madkur, Kahire: 1964.
- İsmail Hakkı (İzmirli). *Felsefe Dersleri*. İstanbul: Dersaadet Matbaası, h.1330.
- İsmail Hakkı (İzmirli). *Mi’yârü’l-Ulûm*. İstanbul, h. 1315.

- Kazvîni, Necmuddîn Ali b. Ömer el-Kâtibî. *er-Risâletü's-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye*. Kum: tarihsiz.
- Kneale, William and Martha Kneale. *The Development of Logic*. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Kuşlu, Harun. "İbn Sînâ ve Nasîruddîn Tûsî Mantığında Şartlı Önermeler," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII, sayı: 30 (2014/2): 1-17.
- Mates, Benson. *Stoic Logic*. Los Angeles: 1953.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1991.
- Öner, Necati. *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*. Ankara: AÜİF. Yayınları, 1967.
- Özlem, Doğan. *Mantık (Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi)*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1999.
- Özpilavcı, Ferruh. *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Rescher, Nicholas. "İbn Sînâ Mantığında Şartlı Önermeler," çev. Harun Kuşlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV, sayı: 25 (2012/1): 237-247.
- Sedâd, Ali. *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl*. İstanbul: Karâbet ve Kasbar Matbaası, 1303.
- Şahin, Enver. "Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi." Doktora Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, 2019.
- Urmevî, Ebu's-Senâ Sirâcuddin Mahmud b. Ebî Bekr. *Metâliu'l-Envâr*. İstanbul: 1277.
- Yaren, Tahir. *Kıyasların Yapısı*. Ankara: İlâhiyât, 2003.
- Yeşil, Mustafa. "Fârâbî'de ve Quine'da Dil-Anlam ve Doğruluk İlişkisi." Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2015.